

Magam helyett

A KOHÓ

Az én életem a kommünt követő két-három évben volt a legnagyobb nyomás alatt. Mintha csak szándékosan húzott volna rá újabb és újabb pontokat egy láthatatlan hatalom, amely ezzel a mindenfelől összenyomott, vastérbe zárt lélekkel akart kísérletezni. Hisz eddig is voltak kínzó eszmém, hosszú szívszorulásaim, a szenvedés első anafilaxiás rohamain túl voltam; de eddig mégiscsak levegősebb volt az életem; vagy megvolt benne, ha más nem is, álomnak és életnek az a szép keveredése, amely azzal biztatja az embert, hogy az egyikből átmehet a másikba. Ebben a két-három évben azonban az volt az érzésem, hogy körül vagyok fogva; mintha a „növésterv” akadt volna el, mely az első sziklevelekből testemet-lelkemet lépésről lépésre fölépítette s most már a szellemi gazdagodás is csak arra lesz jó, hogy ettől az elakadástól szenvedni tudjak, az idegbaj egyre jobban összeszorítson, s végül megfojtsa, ami jó volt bennem.

Miután a bécsi kirándulástól visszariadtam, utaztam Szilasra. Pesten még nem láttuk a megszállás végét, s nyoma sem volt annak, hogy az egyetem megnyílik. Szilas a Pál Jani meglincselése s a burzsuj eltemetése után most a harmadik színváltozásban fogadott. Különítmények járták a vidéket; Péter bátyám akácára is fölakasztottak egy bőrkabátost; a feleségéhez szögödött álruhában az új csendőrőrmester, az asszony beavatta a bizalmába (mint azt az Akasztófavirágban megírtam), úgy fogták el az adonyi állomáson. A környékben nagyobb akasztások is voltak; Enyingen egy Lorschit akasztottak fel, más községekben Bibor Dinci, a felsőbogarédi birtokos fia tett szert nevezetességre. Itt Szilasra is mozgolódtak holmi suhancok, hogy megrezzentik a zsidókat; a Kácsáné, mialatt nagypapa haldoklott, ott szepegett a konyhában a kászli mellett, mások Pestre költöztek, de egy-két törött ablaknál nem lett nagyobb káruk. A direktórium elnökét meg a Hofman tanítót azonban elfogták, Bekényi, akire a legjobban fájt a gazdák foga, továbbugrott. A horvátok óta nem volt ennyi újság Szilasbálháson. A falu persze tele volt feketelisták hírével; a jobb módú gazdákat augusztus elsején mind leölték volna, így a beszámolók szemében, Péter bátyáméban is, megcsicsant egy kis káröröm; ez azonban távol állott a Prónay-tisztek, de a városi intelligencia izgágaságától is. Ez még mindig csak a paraszt káröröme volt; aki nem csinálja a történelmet, de nem bánja, ha azoknak, akik ellene fordítanak, egy másik, tőlük idegen történelmi erő jól megfizet. Amihez egy kis polgárborzongás is társult; mit álltunk mi ki. Péter bátyám legkedvesebb kommünbeli meséje például a pisztoly pucolása volt. A pisztolyt tisztogatta a fegyvertilalom idején, s hogy, hogy nem, átlőtte a lábát. Úgy kúrálták ki a sebet Éva nénémmel, hogy nemcsak orvos nem látta, de a házbeliek sem tudták meg. Azt, hogy a Kácsáné náluk töltse az éjt, majdnem oly természetesnek tartották, minthogy a Péter fiuk elől —

akinek mint hadnagynak s úriembernek természetesen be kellett vonulnia — más zsidóasszonyok más gazdák kasznija mellett vacogják át az éjjeleket.

Szilason azonban nem soká maradhattam. Péter bátyámat figyelmeztette a csendőrőrmester, hogy följelentés érkezett ellenem. A lakodalmások közül irigyelte meg valaki, hogy szabadon járok-kelek a georgiák közt? A följelentést még kihallgatás sem követte; a nagy gazdaház, Péter fehér tolla megvédett. De nem lehetett tudni, hogy ha tovább is itt vagyok, nem megy-e máshova is följelentés. Hazaküldeni nem akartak; továbbtoltak hát Bogárdra. A „kulák” tapintatra jellemző, hogy én Péter bátyám gondjáról csak hónapok múlva szereztem tudomást. Bogárdon még annyi zavart sem csinált a történelem, mint Szilason; az emberek zúgtak és morogtak, de végül is nem bántottak s nem vittek el senkit. A hangulat azonban sokkal politikusabb volt, mint Szilason. A pusztán élő jobban érezte elhagyatottságát. Béla bátyám a szép tengeriben, éjjel puskával cirkált a ház körül, a kert csalitján át hallgatta a kocsmából, a szomszéd cselédházakból odaszűrődött hangokat, s el volt szánva, hogy életével védi meg a leányait. De ha félbemaradt is az iskolája, pusztai gazdává ragadt is, mégiscsak a nemesi nemzetből eredt, több volt benne a politikai érdeklődés, mint a megyebizottsági taggá előléptetett, községházán, választásokon forgó sógorokban. Az a gyanú, hogy ami az övé, nem joggal az övé — az ő egészséges, kurta, vörhenyes testébe egy pillanatra sem férközhetett be. Ő csak azt látta, hogy ami az övé — rosszul és kevesen védik, s jól bujtogatnak ellene. Ő már országos érdekként nézte a zsidók visszaszorítását. A haladék alatt, amit evvel kapnak, szövetségeseket kell szerezni; jobban megbecsülni, akiknek van valamijük, s a szegény népből is vagyonossá tenni az iparkodókat. A kommün alatti háztájkerülésekben ő egymaga megcsinálta a programját — amely az ellenforradalom klerikális fölbuzdulásában tagadhatatlanul ott forrt, csak évek alatt fogja közömbösíteni Bethlen István sötét tehetsége. Mint kemény kismemeshez illik, azonnal vezér után nézett. Ebben persze csak az ősi politikai őstöne vezethette; mint a reformkor nemesei egy Széchenyit, Batthyányt — úgy keresett ő is az összefogáshoz egy főurat. Nem kellett messzire mennie: ott volt közel a dégi Fácánoskert, abban lakott a Károlyi-kormány hadügyminisztere, Festetics Sándor gróf. Ez a Festetics gróf szép példa arra, hogy hanyatló, fonnyadó osztállyal, még a jószándékú, tehetséges embernek is (hacsak nem lángész, de tán még akkor is) milyen nehéz vele nem torzulnia. Benne kétségkívül megvolt az a lelkiismeretfurdalás, amely a reformokat és forradalmakat, a lelkiismerettől bántottak kiirtását jobban megkönnyíti, mint minden éhség és elnyomás. A háborút katonáival küzdötte végig, s Károlynak nyilván megvolt az oka rá, hogy hadügyminiszterévé tegye. Kétségtelen, hogy volt benne a Batthyányak véréből, csak az osztálya züllött azóta száz évet s csinált belőle egy Proust tollára való színes, dekadens alakot, aki egy botránykrónika részleteivel, köztük a homoszexualitás tényével ismertette meg a Mezőföldet, parkjában üldözött vadként kerüli a kéregetőket, akiktől semmit sem tud megtagadni, s a differenciál- és integrálszámítást tanulmányozza, később futbalcsapatot, a legvégén nyilaspártot szervez. Ehhez fordult az én Béla bátyám, s vele próbálta politikai tervét a jobbik összefogásáról megvalósítani. Én már a közeledő választások előkészítésébe estem, s Béla bátyám mint köszörűkövet használta az eszemet. Jártuk puskával a kukoricásokat, s szerveztük az országot. Azaz csak Béla bátyám szervezte; én csak az ötleteit, fogalmazványait javítottam. Mint rokonok jóvoltából élő fiú, már előbbre is megszoktam azt a resignált modort, amely után számukra olyan nagy meglepetés a találkozás irásaimmal és híremmel. Nem mondtam ellen és nem értettem egyet. Inkább a fogalmazást próbáltam a magaméval megnemesíteni. Béla bátyám elég művelt volt, hogy ezt megbecsülje. Ettől fogva voltam én az ő „legkedvesebb öccse”. S így lett az én első nyomtatásban megjelent művem a Festetics választási röpirata.

Béla bátyám nagy büszkén vitte be Szilasra, a kortesnaggyűlésbe. A lenn időző Zsinka Ferenc, aki a Protestáns Szemlében később a magyar irodalomra rászabadított, tetszéssel olvasta s alaposan átjavította. A nagy hűhó különben kárba veszett; Festetich az utolsó napokban lemondott. A Károlyi-kormány miniszterének nem engedték meg, hogy képviselő legyen.

A Festetics képviselősege természetesen csak annyira érdekelt, mint a rókales, hogy Béla bátyám meglővi-e a rókat; de olyan szenvedéllyel játszott s olyan jó volt hozzám, hadd sikerüljön a játéka. A nagy sürgés-forgásban, amelyben még Szabó Dezső is valami jobbat akart kikaparni magának, én egyre magánosabb lettem, s csak sülyedtem. Életem egyetlen szakaszába sem vette bele úgy magát az évszak, a didergő bogárdi ősz, majd a havatlan, szilasi tél szaga, mint ebben. A szegyenletes nyúlós állapot, hogy egy nagy gyalázatból a pusztá csontomat mentettem meg, semmi többet — a rokoni házakban önéret-bénaságból az igénytelen, csendes szellemi munkán való öröm bénaságába ment át... A forradalomban s ami utána jött, ellőttem minden energiámat, s most hálás voltam a csendes falusi életnek, ahol szerény mosolyom spanyolfala mögött csendben lábadoztam, gyűjthettem új szenvedésekre az erőt. Amikor a faágakat dobáltam a szilasi kertben, s álmaimmal a lucernát kitapostam, nem volt ilyen árnyszerű a jelenlétem. Azt a képességemet, hogy egy társaságban ott vagyok, s ha rámcsapnak, bemondom a végsőt: ekkoriban gyakoroltam be. Aközt, ami a számomra volt fontos s ami a többieket foglalkoztatta: lehetetlen volt hidat találni. Nem is gondoltam rá; elég volt, hogy oly olcsón adták a magányt maguk közt. Bogárdon az első szobában háltam. A szoba ablakán rács volt, előtte egy nagy körtefa, még lejjebb egy elhagyott rét. Ott betűztem, a rácsnak szorított homlokmal, amíg a korai alkonyat be nem állt, Dickens angol Twist Oliverjét; Szilason ezen a télen a nagyszüleimmel háltam, a szürkület a kisszoba ablakán jött be vakulásig olvasott Dantém vagy Horatiusom fölé. A júliusi munkámat folytattam: nyelveket tanultam, klasszikusokon. Apám, már mint olaszországi ösztöndíjas, lelkiismereti kötelességének tartotta, hogy egypár klasszikust megvegyen. Én előbb Dantét betűztem Babitscsal; aztán Amicist. Ami latin és francia könyvem volt, azt is magam alá szedtem: ekkor olvastam el az Athalie-t Esthert, a Cid-et és Horace-t — végig. Volt egy görög Odysseám is (nyelvszaktól megkivánták a görög érettségit), az első ének nagy részét kívülről tudtam, de hogy a nyelvtant miből tanultam hozzá: arra nem emlékszem. A nyelvtanulás a legjobb sedativum az olyan „kivérzett” állapotban, amilyenben én voltam akkor. Nem kíván komoly erőfeszítést, de azért agyunk minden pórusát betömi; a kínos komplexumok elszibbadnak alatta, s van benne valami (nem hiába volt Szibériában apámnak is főorvossága) az úti készülődés boldogságából; az elakadt élet, úgy érzi, előre jut. Az egyetemen már nem volt ott Babits Mihály, a Világirodalomtörténet című kollégiumot is törlik bizonyára; én azonban még mindig erre a kollégiumra készültem. Kinn a sárban a fölhúzott szoknyafarkú, kerítésnek szoruló emberek; benn az árnyszerű lények, akikre időnként rá kell mosolyogni; fejemben a megfejtett szövegek kábulata s mindenek alján: egy elnyomott, de tompa ködként mindent belengő közérzet; ez az összbenyomásom erről a három-négy hónapról.

Pestről, ha jól emlékszem, február végén jöttek az első hírek az egyetem megnyitásáról. Két hathetes félévet vettek tervbe, hogy esztendőt ne veszünk. Azt hiszem, soha nem rohanta meg még annyi diák a kvestúra tájkát. Nagy bajszú bácsik, akiket a harcterek tartottak vissza; s magamfajta bajszatlan emberek a friss érettségijükkel. Az új tényérsapkák s a mellen átvetett szalagok is föltűntek, amelyek közt nem ismertem ki magam. Én sosem voltam nagy mestere az okmányok beszerzésének, kiállításának, a hivatali ácsorgásoknak, s borzadva törtem át magam az akadályokon. Minthogy nem volt görög érettségim, a nyelvészeti osztály visszadobott; növényrendszer-

tant, vegyészetet, fizikát kellett fölvennem, hogy a természettudományi szakon is kijöjjen húsz óráim. Pedig én nyelvi tárgyakban sem tudtam a sok szemcsébitő kollégiumnak ellenállni. A magyar, német, francia kollégiumokon kívül fölvettem egy olasz Infernót s egy angol Shelleyt; úgyhogy vagy hatvanöt órát kellett volna, ütközőket persze, reggeltől estig lehallgatnom. Mint-hogy Gusztí nénihez, akinél a szállásom volt, ebédre nehéz lett volna hazajutnom: a menzára is be kellett küzdenem magam. Közben az ismerős arcokat is kerültem, mert bár az iskolánktól kaptunk valami bizonyítványt, hogy nem vagyunk fertőzők, mindig számítottam rá, hogy valaki följelent. Mindjárt az első héten meg is láttam a nevemet, más fegyelmi hírek közt, a hirdetőtáblán, a dekanátusban kellett jelentkeznem. Biztosra vettem, hogy mint az őszön Szilason, itt is föladott valaki. Még azt is kiszámítottam, hogy kinek lenne erre a legtöbb joga: egyik szegény volt osztálytársamra gyanakodtam, aki jeles tanuló volt, talán még kongregista is. Fényesék, akikkel ekkor már megint találkoztam, rögtön vállalkoztak, hogy eljönnek mentő tanúnak. Egy egész kis csapat várta a dekanátus előtt a kihallgatás végét. A legnehezebb az volt; kijönni hozzájuk. Egész szimpla adminisztratív dologban kellett fölvilágosítást adnom.

Három-négy heti küzdelem után aztán mégiscsak befészkeltem magam a Múzeum körüti tantermekbe. Amilyen nagy volt odakinn a lárma, olyan nagy volt azokban a csönd. Ez volt az az interregnum, amikor a régi, megbízhatatlan tanárokat már kidobták, s az új rendszer tudósai, Szekfű, Horváth még nem érkeztek fel, Gombocz és Melich is mint magántanárok lapítottak a tantervben, úgyhogy a megbízható aggastyánok uralma szinte kriptai csönddel ült az agyvelőkre. A három nyelvi szakon Beöthy olvasta félrehajtott remegő fejjel a jegyzetét, mely litografáltan a tanítványoknak is megvolt, Négyesy, a kisgazda képviselő, az Eötvösről szóló irodalmat ismertette végtelen unalommal. A francia fő kollégiumon Haraszti gervadozott a katedrán — (egyetlen emlékem róla, hogy Manon Lescaut a kedvenc remekműve); a legfinomabb még a legvénebb Heinrich Gusztáv volt: ő Schiller kollégiumában félévre a Haramiákig jutott. Az utolsó évét töltö Riedl Frigyesen kívül nem volt senki a nyilvánosok közt, akin egy fiatal képelet főnnakadhatott volna. Az ő poétikus alakja azonban ma is előttem van: a nemes süketek módján, akik látni sem akarják, amit nem hallhattak, szép fejét a tenyerébe hajtja, hosszú őszes szőke hajába időnként bele-beletörli nyezetlen körmű ujját, az asztal alatt két láb, az egyiken puha cipő és legyűrődött rövid harisnya. Mint egy eszelős költő, ha tovább vagy vele: végtelen elhagyottság s új Anonymus-magány — s ebben egy álmodó, aki csak időnként nyitja rád ibolyaszemét. A Petőfi-kollégiumot egy nagy tablóval kezdte: mi mindent látott a Gellérthegy Marcus Aurelius óta, a mostani drágaságig. Inkább szép volt, mint mély. Az atmoszféra volt a szép, amelyben hőseit megidézte; a hősök maguk elmosódtak. Jánosi után énnekem ez a bölcsészkar (ha Szabó Dezső rossz nyelve elő is készített rá) igen nagy csalódás volt. Én nemcsak azt nem tudtam, hogy az irodalomban tudóskodó emberek nagy része színvak s büszkék is színvakságukra, de arról sem volt fogalmam, hogy ez a színérzékenység az élet során nemigen nő, s én magam sem fogok húsz év múlva sem sokkal többet érteni azokhoz a dolgokhoz, amelyekről ezek a díjazott bölcsek — olyan megbotránkoztatóan — semmit sem tudtak.

Tanulni legfőlebb a mellélszakokon lehetett. Kornis akkor még nagyon jól adta le a görög filozófiát, modorában is barátságos volt. Tíz év múlva, mint bölcsész, újra megfordultam a szobájában: lehetetlen volt észre nem venni az államférfiúi átalakulást. Sok jegyzetet készítettem Melich előadásáról: egy nyelvésztől akkor még nem vártam többet. Lelkiismeretes volt az Eckhardt Sándor kollégiuma is, Ronsard koráról. Ő szemináriumot is tartott; ezen jöttem rá, hogy én nemcsak a professzoraim, hanem a magam képességei miatt

is rossz helyre iratkoztam a nyelvszakra. Jánosinál, s középiskolás francia szakos tanáromnál nem vettem észre, milyen nagy a különbség az én nyelv-értő és beszélő tehetségem közt. A kettő tulajdonképpen egészen más tehetség, még a részképességek is mások, amelyekből összetevődnek. Idegen szövegek megértéséhez az kell, hogy bele tudjuk élni magunkat egy idegen „milieu interieur”-be (mint a kritikus az idegen alkatba); másrészt, hogy elég nagy legyen a megkülönböztető képességünk, azaz, hogy ne folyjanak össze a frissen tanult szóképek előttünk. Beszélni egy idegen nyelven: felidézés és utánzás s bizonyára ökonómia: vagy ne legyenek bonyolult gondolatai; vagy korlátozni tudja, amit ki képes fejezni. Az értéshez „belső tér” kell; a beszédhez: az önérvényesítés ösztöne. Ennekem azonban épp ekkortájt magyarul is egyre nehezebben ment a beszéd. Azt kérdi egyszer Eckhardt a szemináriumban, hogy mi által tűnik ki Corneille (Par quoi se distingue-t-il Corneille?). Ennekem a Cid tódul agyamra, meg az Athalie. Fronde előtti hősibb s a racine-i lágyabb, érzékibb lélek. Ahhoz persze, hogy ezt ki is fejezzem, egyórai nyugodt gondolkodás kellett volna. De ahogy a francia nyelven át ki akarom nyomni: ez az egy szó bukik ki a számból: Par sa dureté — Eckhardt egy pillanatig elborult csodálkozással néz rám, mint amikor az ember gondolkodik, hogy hülye-e aki szól, vagy van mégis valami értelme annak, amit mond. A kolléganők persze azonnal megmondták: Par l'analyse de l'âme. Még rosszabbul jártam a Shelley-kollégiumon. Az angolból én akkor még igazán keveset tudtam. A tanár azonban velünk abban a sorrendben, ahogy ültünk, Shelley valamelyik hosszabb versét olvastatta. Amikorra a sor rám került volna — én csöndben ki-csúsztam.

Az egyetem azonban még e külső és belső csalódások, ide-oda loholások ellenére is érdekes környezet volt. Az ember mégiscsak a filológia életkeretébe lépett, maga állította össze az étlapot, vizsgáztatón, bírálón vonult tanteremről tanteremre, a folyosókon egyérdeklődésű emberekkel akadt össze, többek közt Brandenstein Bélával, aki ha lyuk volt a tanrendjében, azzal jött vissza a Múzeum kertből, hogy megint megírt egy drámajelenetet, s egy púpos emberrel, aki szonetteket írt s a Faustot vitatta. Kevés sebb átfordulója van az életnek, mint amikor a középiskolai diák az egyetemre lép. Az ifjúság már maga is betoldás (mely csak az ember életében van meg) a nemi érés s a férfikor közt; itt az egyetemen azonban még egy nagy haladékot kap az ifjúság is. S ezt a szép szabad érzést még a legrosszabb tanárok sem tudják tönkretenni. A görög érettségim már be volt fizetve, lassan rátaláltam volna a hasznos hajtó kollégiumokra; nyáron az élőbeszédre is ráfogom magam. Egy sérelem kellett hozzá (látszólag véletlen, valójában szimbolikus), hogy a bölcsészetről idejekorán kihajtsom.

A szentesi kerület képviselőjének nagy hagyományú kollégiuma volt: a stílusgyakorlatok. Babits, Kosztolányi, Juhász Gyula életrajzában is megvan a szerepük. A háború duzzasztója mögött rekedt évjáratok most ezeket az órákat is egyszerre öntötték el. A szellem másfajta mozgásának érdekes bizonyítéka, hogy az „előző korszak felszámolása” ezeken a csendes órákon korántsem ment olyan gyorsan végbe, mint a följáró lépcsőjén. Riedl Frigyes például azt a kérdést tette föl a szemináriumban, hogy kommunista lett volna-e Petőfi, ha ma él. A tételt Ady egyik írásából vette, s nyilván azt várta, hogy megcáfolják. A kolléga azonban, aki a tétel kidolgozását vállalta, azt bizonyította, hogy igenis az lett volna. Riedl, hogy értsen is valamit, ott ült szembefordulva velem, az előtte levő padban, könyöke az olvasó dolgozata mellett — s még emlékszem tenyerébe hajtott arcára, a villanásra, mellyel a váratlan választ tudomásul vette. Nem a politikai meghökkenése, inkább a szellemi ember méltánylása volt rajta, aki örül, hogy egy bátor ember került elé, s az óra mulatóságosabban fog eltelni, mint gondolta. A fölolvastott írások nagy részén is meglátszott az elmúlt évek iskolája, a padok közötti vitákon még inkább.

A legnagyobb tisztelettel egy tiszt ruhában járó költőre néztünk, aki (mint ma mondják) hatalmas dinamikával görgette Ady kedves szavait. A verseket így első hallásra nem értettük meg, de a kolléga körül volt valami költői szag; néha az órákra is ittasan jött be, vagy legalább úgy viselkedett, mintha ittas lett volna. A másik tünemény egy nagy, borjúszerű kolléga volt; fehérvári származású, olyan zengő nyelvű, mintha csak a nyéki hegyen járó Vörösmarty bízta volna rá a jambusait. A drámájára nem emlékszem: de allegorikus alakok szerepeltek benne (a nemzeti hadsereg bevonulásakor be is mutatták). A Négyesy-órák kigúnyolt szereplői közül egy nagy mellű hölgyre emlékszem, aki érett tanárnői hangon olvasott föl a maga lelki bonyodalmairól egy novellát. A három közül persze csak ő lett költő; költő neje is mellesleg. Ezek azonban csak az első kiugrók voltak, a szonett-írók, Babits-tanítványok, akikben több kétely és gátlás volt, még várták az órájukat. A Toldy-önképzőkör emlékei persze engem is sarkalltak. A bemutatkozó darabom megvolt: egy egyfelvonásos költemény Nagybányáról. Én arra emlékszem csak, hogy az előző évi szőlőhegyi emlékeimen s a Hermann und Dorothea polgáridilljén kívül a bevonuló románok is szerephez jutottak benne. Ez a darab sok tekintetben alkalmas volt a bemutatásra, volt kompozíciója, színei, megmutatta, hét-nyolcszáz sort végig tudok rimelni; csak a fehérvári kolléga jambusa okozott némi gondot; én már akkor is ellensége voltam a jambusnak, s valami idegen ritmus szerint kellett a versemet skandálni. De ismerem azt a mély nyugalmat, amellyel Négyesy a maga londoni vására fölött ült; valószínű, hogy ha valóban a Nagybánya című egyfelvonásossal megyek fel a dobogóra, sosem repülök át a stílusgyakorlatoktól a Tűzoltó utcai boncterembe. A végzet egy nyurga, humanista nevű kolléga képében tűnt föl, aki a Ma íróira is rátromfolt futurista verseivel. Négyesy, mint mindent, ezt is egyenes derékkel s a legnagyobb nyugalomban hallgatta végig, s mikor azt kérdezte, ki vállalná a bírálatukat s jó ideig nem jelentkezett senki: én az ördög sugallatából feltartottam a kezem. Megvolt az elméletem ezekről a versekről, ez dugatta föl a kezem. A kolléga azonban óvatos volt: nem adta oda. Az én nevem azonban ki volt az ajtóra függesztve, s én péntek délben a kiskertben összekanyarítottam egy tanulmányt; a kolléga versei helyett a Ma irányáról. Egy-két oldalt akartam csak írni, de két olyan gondolatba bonyolódtam, amelyekből azóta sem keveredtem ki. Az egyik: a nyelv és a gondolkodás viszonya. A gondolkodás végtelen hullámmásával szemben ott áll a nyelv az ő véges analitikus eszközeivel. A költő számára csábító ezt az eszközt fölolvasztani. Olyasformán írtam Kassákékról, mint ahogyan Joyce-ról lehetett tíz évvel később. A másik: a „rálicitálás” tehetetlensége. Az ember mindig fejlődni, fokozni akar (mert Ady megoldasztotta a formákat, egészen összetörni, mert Babits bizarr volt: csupa rángatózás lenni); csak a lágész érzi és követi a valóság „görbületét”. Ott a kerti padon, a Gólyavár és Trefort szobra közt, persze korántsem fogalmaztam meg ilyen egyszerűen. A baj rögtön elkezdődött, ahogy Négyesy mellé kitelepedtem. Minthogy a verseket nem kaptam meg, a versek irányáról fogok szólni, kezdtem volna én. Négyesy ebben valami puccsot, inkorrektiséget érzett. Énnem erről nem volt tudomásom, mondta. A másik hiba az volt, hogy a dolgozatom ceruzával s elég rendetlenül volt írva. Ezt tiszteletlenségnek érezte. Ő a legkisebb írását is tintával írja le. A harmadik baj az volt, hogy én ironikus igyekeztem lenni; beléhelyezkedtem a titán-epigonok gondolatvilágába: ha Ady így, én még igyebben, Négyesy pedig azt hitte, hogy mindezt komolyan állítom, általában a Ma mellett vagyok. Annál az állításomnál, hogy a szavakból összeállított mondatok száma véges — (ami a variációk tana szerint tán igaz is, de egy nyelvészeti karon elég otromba állítás) — elhagyta a türelme, s dühös kifakadást eresztett meg az árnyalatok végtelenségéről. Néhány pillanat múlva pedig megkérdezte: Soká tart ez még, kisöcsém? Nem hiszem, hogy a mindent elviselő Négyesy száján ez a kérdés

valaha kicsúszott volna. Én átlapoztam a befejezést, s levonultam a padok közé. A kétszáz főnyi tömeg úgy nézett, ahogy az embert ilyenkor nézni szokták. Egy kolléga megszorította a kezem. „Nagyon jó volt. Az öreg nem értette magát.” Én azonban eltoltam a kezét, minden egy vörös ködben úszott, s mialatt a következő költő a versére gyűjtött, nagy robajjal kivonultam a tereméből. Különösen a „kisöcsém” fájt irtózatosan. Este közöltem, átiratkozom az orvoskarra. Akármilyen más fakultást mondok: nem kerülöm el a megbotránkozást. Az orvosok azonban anyám gyengéi voltak: a bölcsész az olyasmi lesz, mint apám, az orvos azonban elegáns, tréfás, beavatott ember, mint Manninger, aki nagypapát operálta, vagy a mi doktor bácsink. Az első félévnek épp vége volt: két hét munkával átiratkoztam. A bölcsészeten az indexemet aláírtam: megfordultam a Négyesy-teremben is. Az ajtón ott volt az új műsor, rajt az én Nagybányámmal.

Annak, hogy mért épp az orvoskarra iratkoztam át, volt mélyebb oka is, mint a gyors csömör a tudományosított irodalom iránt. A magam megértéséhez s tán meggyorsításához is kellett a természettudomány. Ahogy abból a nyúlós szegyenből, amelyben Szilasra leutaztam, magamhoz tértem — elszibadt önérzetem is zsbongva nyilallni kezdett. Az elmúlt év végső tanulsága az volt, hogy énvelem valami bajnak kell lennie. Nem vagyok olyan, mint a többi ember. Már az összetételemben is hibának kellett csúsznia; örököltem anyám éretlenségét, neveltetésem még jobban elzárt tőle, hogy az élethez szükséges durvaságokat magamba szedjem. Fülemben csöngött, amit öngyilkossági kísérletemkor a nagynéném mondott: tizennyolc éves vagyok s még nem voltam nőnél. Természetesnek tartotta, hogy én megkérjem Kálmánt, és elmenjek. Az azonban, hogy evvel én egy nőhöz elmenjek, éppoly fantasztikusnak tűnt föl, mint egy mai völegénynek azok a durva tréfák, amelyekkel a középkorban ment végbe egy nászéjszaka. Ahhoz énnekem kis emberi össze-melegedés kellene. Bizonyos, hogy a valódi férfiaknál ez nincs így. A Dani, lám: tizennégy éves korában megtette a szolgálok körül a magáét. Egy másik rokon fiú ugyanennyi idős korában már vérbajt szerzett... Boldogan átvettém volna a három keresztjét, ha az edzettségét is megkaptam volna. Nem láttam más mentséget, mintha későn is, hozzádurvulni az emberiséghez. Szilasson — a kis unokahúgom, a Bözsike első lányának a keresztelőjén — bort tettem magam elé. Idáig sose ittam egy korty italt sem, most fogadtam, hogy megiszom egy litert. S rendkívül büszke voltam, amikor a második litert is megittam, s még haza tudtam menni. Ezt is előrehaladásnak tartottam. Egy másik családi összejövetelen a sógoromnak kellett szólnia, olyan trágár társalgást indítottunk Péterrel az asztal fölött. Pesten a Kálmánék őrszobája körül vidám világ volt. Amerikából akkor jöttek haza az első karavánok, s a pénzbevéáltásnál lecsurrant egy kis összeg az elsőül jelentkezőknek. Kálmán nagyon jó fiú volt, engem is bevett férfi becsületszóra, a bárbeli éjszakába. Ott nyeltem a füstöt és a bőlét; egy éjszaka még egy nagy, égő szemű nő is került mellém; félig elázva, annak az arcán durvitottam magam. De látta, kivel van dolga, a szállóba, ahol aludtak, nem jött föl utánam. Akkor olvastam Tolsztoj Kreutzer szonátáját. Abban egy tizenkilenc éves fiú veszíti el szüzességét, hogy barátai leitatják. Ez bátorítás volt. Azt láttam belőle, hogy mások is voltak szüzek; másrészt úgy látszott, hogy cimborák közt, lerészegedve mint a bepálinkázott kakas a herélésen, ezen is könnyebben átesik az ember. El voltam tökélve, hogy önmagamnak ezt a leitatását magam is megrendezem.

Ezen a tavaszon sokat voltam együtt volt bányai házigazdám teológus fiával. A bányai emléken kívül, melybe a megszállás most még némi mélabút is kevert, főként egy Goethe-sorozat volt az, ami miatt majdnem mindennapos voltam náluk. Az egyetemre ájtott néhány nagybányai diák: Tóni, a bohém jogász s Laci, az orvostanhallgató, aki csendes humorral szekundált minden tréfának; de szóról szóra bevágta az orvosi könyveket, s minden vizsgáját

kitűnően tette le. Őket szemeltem ki az elcsábításomra. Egy este, amikor Gáboréknál nem volt otthon senki, indítványt tettem, hogy menjünk el mulatni. Tóni nem volt ott; de Laci azonnal kapott rajt, s Gábor is megengedett ennyi kacérkodást a dorbézolás ismeretlen démonaival. Egy Szív utcai kocsmába vagy kis kávéházban ültünk le, s erős pálinkát ittunk. Gábor nagyon óvatosan, Laci ezt is kellőn, de úgy, hogy meg sem látszott rajta. Én azonban egymás után hajtogattam a likőröspoharakat. Ami pénzem volt, ott volt a dobogó szívem fölött a tárcámban. Úgy gondoltam, egy kicsit elkábitom magam, aztán vagy más, vagy én javaslatot teszek, na most el kéne menni a lányokhoz. Vidéki városokban még a házias emberek mulatságai is így szoktak végződni. Az izgalom azonban, amelyet elhatározásom tartott fenn, erősebb volt a leg-erősebb szeszes italnál: elhűlt kezekkel, lábakkal, libabőrös háttal, kínos éberségben rendeltem az italt s hallgattam a tulajdon növé dévajságomat. Egy kislány, akit a villamoson hoztam nyomtak, összehasonlíthatatlanul nagyobb kábulatot okozott, mint a Kreutzer szonáta receptje. Az akaratom azonban hurcolt előre; olyanféle beszűkülés volt ez is, mint az öngyilkosság, csak most egy mentő rés sem maradt előttem. Minthogy a másik két ivőtársamnak nem jutott eszébe, aminek a Kreutzer szonáta szerint következnie illett volna, én tettem reá javaslatot. A teológus szégyenlősen kuncogott, és elbúcsúzott tőlünk, a medikus azonban erre is készségesen vállalkozott. Egy Rózsa utcai házba mentünk be, melynek én, mint Bajnok utcai lakó, homályos ablakait gyermekkorom óta nagyon jól ismertem. Szerettem volna ugyan ellenkezni, hogy valami jobb helyre menjünk, amilyenről hajdani osztálytársaim, Heinlein és Dietl beszéltek; de hát végeredményben mindegy volt. Megfeszített akaratom és testem ellenállása, amióta ideértünk, csak fokozódott. Abban bíz- tam, hogy ott benn majd tovább iszunk, a zongorára, melyről Adyból tudtam, hogy vak mestere tépi, cibálja, táncolni is kell; barátommal kiválasztjuk a két legelviselhetőbb nőt, váltunk egypár szót, s aztán majdcsak átcsap rajtam a kábulat, amely az életnek, szerelemnek megment. A füstös helyiségben volt is valami zene, s a tér közepén egy elég gömbölyű leány táncolt, teljesen trikóban. A medikus azonban az én bordélyházi kívánczóságomat is azzal a tárgyilagossággal intézte el, amivel mindent. Az italát kínáló vénasszonyt szárazon elutasította, s hogy minél gyorsabban végezzek, odaszólt egy facéron álló lánynak. „Kisasszony, menjen el ezzel a fiatalemberrel.” Most láttam csak, hogy átlátott az én jókedvemem is, magának nem a cimborá, csak a gyám szerepét szánta. A lány, akit odahívott, egy idősebb, szárazra nyútt szőke nő volt. Én éreztem, hogy amit teszek, lehetetlen; szabadkozni akartam, s egy kétségbeesett pillantást vettem a középben táncoló trikós lányra, hogy az fölolvashatja talán a szorongásom. A lány azonban már vitt a kis fölkék előtt. S én bennem még mindig ott volt a remény, hogy az utolsó pillanatban majdcsak átcsap valami rajtam. A kis szobáskában nem volt mit tenni, meg- mondtam. A robotjába belefáradt lány némi érdeklődéssel nézett rám. — Szó- val még nem pityéztél volna? — Ez a szó, amely éreztetete, hogy hová estem attól, ami énnekem járt volna, mindent elrontott. A legokosabb lett volna azonnal fizetni s kimenni. De most már őt kellett volna megsértenem. Ha sze- génynek van egy kis ideje: beszélget velem vagy tíz percet, lehet, hogy egé- szen más irányba rántja az életem. De mit tudott ő arról, ami énbennem volt. Csak rettenetesen kínos percekre, egy szörnyű éberségre, iszonyra emlékszem. Nem, ez a két elem: ami bennem volt, és ami ebben a lányban, nem volt elegyíthető semmiképpen. Neked ilyen helyen kéne aludnod egyszer, mondta a lány, amikor fölálltam. S aztán, hogy előjöttünk, még valamit mondott, amin jobban megéreztem, mint teste közelségéről, hogy nő. — A barátodnak ne szóljál róla. A barátomnak azonban nem is szólhattam; ő ahogy engem beküldött, elment; az öregasszony hozta utánam a kalapomat. Hogy kóvályog- tam akkor, órák hosszat még a terézvárosi utcákon! Szörnyű esztendőék köze- ledését éreztem. A legszívesebben visszarohantam volna, hogy folytassuk most

mindjárt — amíg friss még a szégyen. Tán vissza is megyek egy este hozzá, hozzá mégiscsak odakötött most már a szégyen emléke s egy emberi szó. De a Kreutzer szonátabeli estének ezzel a kódorgással nem volt vége. Harmad- vagy negyednap kiderült, hogy nemi bajt kaptam. Nem vérbajt — szerencsére.

Ez volt életemnek a másik szégyenletes emléke, melynek az elmondása vagy elhallgatása egy életrajzban egyformán lehetetlennek látszott. Most, hogy életem összefüggésében elmondtam, semmi szégyent nem érzek. Hat gyereknek az apja lettem, az élet bőségével az ifjúság gátlásai is elmúltak tőlem; de ha abban a Rózsa utcai házban egy rögeszme megint behajtana, valaki megint átadna, akár a trikós nőnek is, én megint csak úgy járnék, mint tizenkilenc éves koromban. Az akarati görcsért, meg ami oda bevitt, inkább a világnak kellene szégyellnie magát. Ő állította föl a Normát, amelybe az ikladi kiránduló, ha a természete nem erősebb, mint az agya, bele is töri magát. Eszem ágában sincs, hogy mint a tisztá férfiúság szónokai, vagy a Szent Lukács Egye-sület orvosai szabályozni akarjam embertársaim (gyalázatos szó) „nemiségét”, nagyon jól tudom, épp szerelmi ösztönében hányféle az ember; milyen lehetetlen, de milyen kár is azt sablonba szorítani. Én csak azokat szeretném megvigasztalni s egy kicsit fölbátorítani, akik (s mennyien vannak) az enyémhez hasonló álboldogtalanságokba bonyolódnak bele.

A görög világ s a középkori kereszténység ismerte az ember természetének ezt a sokféleségét, és sokféle „normát” állított föl a sokféle ember számára. A görög istenek nemcsak a „világvalóságok”, hanem életmódok is voltak — lehetett aphroditein, demeterin, artemisien élni, s az ember még mindig „normális” volt. A kereszténységben a házások szűzies együttélésétől a szadizmus kitéréséig mindennek megvolt a normája — s ne higgyük, hogy nem nekik volt igazuk... Az újkor észjárása, dicsősége, hogy ezt a sokféle normát előbb beolvasztotta, aztán fokozatosan lesüllyesztette, végre is egy olyan „normális embert” állított elénk, amelynek Démuszék Danija sokkal jobban megfelelt, mint én. Leitatóssámmal én — eszemben meggyőződtem — ennek a Normának akartam fölládozni magam, a természetem azonban ellenállt, s ellenállásával elviselhetetlen szégyent mértem tudatomra. Ma már túl vagyok e küzdelmeken és szinte az életemen is, s tudom, hogy az egész életemben — az irodalomban és másutt — ugyanaz történt velem, mint a Rózsa utcai bordélyban. Akkor azonban iszonyú bélyegként sütöttem magamra az otromba orvosi műszót, amely talán még nagyobb teher volt, mint három-négy évvel ezelőtt az Önmegóvásban olvasott... A Rózsa utcai eset s Négyesy órája közt néhány nap telt el; melyik volt előbb: már nem tudom. Abban azonban, hogy az orvoskarra iratkoztam át, betegségek is belejátszottak, a fehérműmet elszennyezők, a belső azonban még jobban.

Másnap vagy harmadnap talákoztam a két bányai fiúval; Gábor szégyenlősen mosolygott: — Na, uram, a maga lumpolása jól végződött; Laci pedig megkérdezte: megkaptam-e a kalapomat? Én persze nem árultam el magam. Összeismerkedtek az én fiaim Kálmánnal is. Az elmondja az én bölés estémét a Park bárban. Egy jó nő kellene ennek a Lacinak. A fiúk nagy kacagva nyugtatják, hogy nem kell aggódnia értem. Bogárdon nagybátyám észreveszi, hogy én valami fecskendőkkel manipulálok, s vallatóra fog. Megmondom: mi bajom, s persze elhallgatom a nagyobbikat. Egy idő óta ő is gondjává tette, hogy asszonyhoz jussak, s most szinte plusz a fölfedezett betegség, túl vagyok én már azon. Bármily nevetséges: még egy kis előleget is vettem abból az örömből is, amit akkor éreznék, hogyha férfinak számíthatom magam; olyanformán mint Babitsné szép novellájában a teherbe esett lány, akit a nőorvos asszonyként kezel, s ez olyan jólesik, hogy ő nem is tudja megmondani miért jött — csak azután veti le magát az udvarra. Egy idő óta gyakran járok ki Oszolyékhoz, a Zugligetbe. Az első jogi vizsgája után tudóvérvést kapott; s tanítónő édesanyja nagy nehézségek árán teremti oda nyugágya

köre a mézes- és vajascseszékét. Az ő baja helyreüti a kommünben megbomlott barátságot. Nyugágya körül az egész társaság összeverődik (csak szegény Lócsi Károly van valamelyik vidéki szanatóriumban), mint volt iskolatársak boldogan hordjuk új szakjaink álarcát, s élvezzük a visszaesést a fizikatermi Olimposzban. Egy ilyen társalgás után, kamasszá zöldülve, ahogy Fényessel a Virányosról leballagunk, a tárcából előkerül valahogy egy recept, s egy rövid percre megint élvezem azt, ha úgy volna. Erre semmi szükség sem volt, nemcsak azért, mert senki sem kérte, hanem mert az én budai barátaim éppolyan tapasztalatlanok voltak, mint én, legfőlebb nem szenvedtek annyira tőle, Fényes is a szájával malackodott. A ritka hirtelen jókedv csúcán jött kedvem, úgy látszik, az öröme, amint akkoriban nemegyszer álmodtam, hogy „túl-estem rajta”. Utólag megbántam ezt a hazugságot, de most már feljük is vállalnom kellett; s ha csipkedtek, célozhattak, kinosan mosolyogtam. Az este emléken kívül így pántolódott rám még egy pánt, ebből a hazugságból, amely némileg megóvott a tolakodástól, a helyzetet azonban, amelybe jutottam, még elviselhetetlenebbé tette. Az a burok, amely eddig inkább csak a zavar pók-hálója volt, most egyszerre tetemesen megvastagodott s bezárt a kijárástalan térbe, amely már idegbaj. Hány száz és hány ezer ember, tán szerelemre termettebbek mint mások, kavarnak bele ilyesformán egy körképbe, s gyötrik őket látszatok, gondolatok — vámpír semmiségek. Ha elefántcsonttoronyba zárkózó esztétákról, aggregénységben élő gondolkozókról, érthetetlen öngyilkosságokról olvasok, mindig a magam akkori lelkiállapotát képzelem vissza, s azt gondolom, mivé fejlett volna az tíz, húsz vagy harminc év alatt.

Ilyen szörnyű parazita képződményben kellett a szerelem ösztönének, ahogy az a hormonjaimba írva volt, a fényre kitapogatóznia. Júniusban Elláék hazakerültek Nagyváradról. Nem is mentek vissza többet. Ella Cinkotára jár a tanítóképzőbe, Magda Gödöllőn végezte a negyediket. Ha a helyiérdekével Pestről kijöttem, a vendéglő ablakaira s fölötte a toronylakásra megint szorongva kellett nézнем, mint egy kastélyra, amelyből minden jelnek jelentése van. A királyi park, az állomás útja, a Gizella fürdő tájai megint tele voltak a hazulról elszabadult két lány fényével, nyomával, s ha otthon kellett maradniok, nyomatlanságával. Július óta új ürügyük volt a parkbeli köszálásra: egy gyermekocsit kellett tolniok, a mostohahúgukat. Ettől mozgásuk gyorsasága meglassúdott, a gödöllői fiatalemberek viszont jobban körjük tapadtak, s minthogy ezzel egy időben a gyermek sétáltatása a park átlós útjai után a kanyargósabbakat is megnyitotta, az én képzeletemnek is több munkája akadt körülöttük. Inkább alacsony, koraérett lányok voltak, s az elmúlt év alatt nagyon szépen fejlődtek. A kis, fájós szemű Magda még szebb lett, mint Ella, az arca finom, a járása érzéki, vontatott. Volt benne valami zeneiség, mintha az agyát éppen csak lebegtette volna s valami távolról jött, maga sem értette dallam kormányozta volna. Ők maguk is úgy osztották föl egymás közt a világot, hogy Magda a szép, Ella az okos. Az én szívemnek ez a szépség jó ürügy volt, hogy boldogságom múlt évi köreibe megint benyomuljak. Ella felé egy jó gondolatot sem engedtem meg magamnak; ömögötte, az az „értem lett öngyilkos” kiáltás vijjogott; egy elvetemült teremtés; rajta még sok férfi fog tönkremenni. Annuséknál (akik a házukba költöztek) gyakran találkoztunk, úgy hogy egy szót sem váltottunk; hosszú időn át még nem is köszöntöttük egymást. Magdának azonban épp ezért az ellentétének kellett lennie: csupa szunnyadó álom, akit én fogok a nővérétől megmenteni. Egy este egy korsó tejet hoztunk az állomás előtti üres grundon át, ahol az ifjúság futbalozni szokott, s a csók is megesett, anélkül, hogy a tej kidült volna.

Nem bosszú volt ez, bár akkor annak látszott, inkább hűség; gőgös és vinnyogó, az elakadt első szerelem folytatása. Lánytestvérekben, akik arca, jellemre teljesen elütnek egymástól, még mindig lehet valami közös milieu interieur, amelyeket vonásokban lerögzíteni alig lehet, mégis érvényesül. A magam három lányán is ezt látom; elütőbb természeteket már szerkeszteni

sem lehetne, mégis összetévesztik őket. Így volt a két Démusz lány: Ella energikus, jókedvű, küzdeni tudó, rendetlen; Magda sodródó, álmatag, panaszra hajló, prima háziasszonyjelölt; eltértek az apró testi vonások is, amelyekbe sokszor mélyebben utaló hasonlóságok szoktak meghúzódni: Ella haja vastag, ruganyos, a Magdáé selymes, összeeső; Ella szeme apró, mélyenülő, furfangosan hunyorgó, Magdáé világoskék, nedvesen csillogó, egy kicsit kidülledt; Ella ujjai, körmei, mint az apjáé: nagyok, férfiasak, Magdáé kicsik, nőiesek; Ella bőre feszülő kötőszövet, sebei vastag heggel gyógyulók, Magdáé vékonyabb s egy kicsit halványabb is. S mégis: oly szembeszökően Démusz lányok voltak mind a ketten, hogy aki az egyiküket ismerte, a másiknak is köszönt. Móricz Zsigmond mint harmincon túli vidéki asszonyt látta meg először Magdát, amint egy vendéglőben egyedül ebédelt, s azonnal odament hozzá: Ugye maga az Ellának a húga? Pedig akkor ő már évek óta más világban élt. Hát tizen-négy-tizenöt éves korukban, amikor még ugyanaz a birodalom vette őket körül — a peron, a lépcső, a teraszra vivő sikátor, nagymama bárdcsattogása, a mostoha szeme, s a parkút is, mindaz, amibe én beleszerettem, ugyanaz volt. Ezzel a közös Démusz lány anyaggal (annak egy szelídebb kiadásával), ezzel a közös restyi-park birodalommal próbáltam én, dölyfösen tartva magam és alázatosan visszassompolyogva, a szerelmet folytatni. Nagy emberek életéből látom, hogy ez a testvérekbe beleszeretés egyáltalán nem ritka (Széchenyi egy egész lánycsaládot, a két testvért s egy barátnőt végigszeretett), s az én ösztönöm emlékezetébe oly mélyre evődött, hogy testvéreknek később is több sanszuk volt szívem megejtésére, mint akik magukban tűntek fel előttem.

Ez a másik szerelem azonban, noha Magda tán mélyebben vonzott, mégsem lett az, ami az első. A múlt évi fájdalmak bizonyos immunitást fejlesztek ki bennem: nem akartam többé odajutni; léháb, gúnyosabb, fölényesebb voltam, védtem magam a kiszolgáltatottságtól. A Rózsa utcai emlék s a megszokott hazugság is bele-belecikázott a viszonyunkba. Ha olyan vagyok, mint amilyen valóban vagyok, akkor áttűnik rajta a szegyenem. S olyan iparkodtam lenni, mint a többi férfi, akit nem fog el az iszony abban a pillanatban. Többet csókolóztunk, mint Ellával, de az ikladi percek tisztasága helyett valami kínos, megszegyenítő volt a modoromban: mintha már a csókkal is a női nemet vádoltam volna, amelynek arra, ami valóban vagyok, úgyszíncsen szüksége. Magdát az első rohamom elkapta. A mások akaratával szemben öneki különben sem volt ellenállása, s én afféle intézmény voltam, amelyen egy Démusz lány úgy lesz nagylány, hogy Németh Laci megcsókolja. Egy kicsit tolvajnak is érezte magát, mintha a nénje harisnyáját hordaná. A levelem Ella csak évek múlva találta meg, s a kettőnk dolgát is — amennyire lehetett — elhallgatta. Ez az orv bosszú az „okosabb” nővéren (aki idáig szinte elfogta a világot előle) azonban nem volt elég ahhoz, hogy az én fogyatkozásomat elfődjé előle. Ekkor már megkezdődött testi-lelki elvadulásom; átalakítás nélkül hordtam apám ruháit, a kabátom egy rossz katonabekecs volt, a kalapjaim oly formátlanok, mint ma is; már nem voltam az a mintafiú, mint amikor megismertek. A modorom, a viselkedésem pedig tülesett azon a szférán, amelyben ő az ő csendes gondolataival lebegett. Ez az elégedetlenség nem tudta őt megvédeni a „tejeskorsó” estéjén szerzett jogaimtól (már elköltöztünk Gödöllőről, ritkán utazhattam ki hozzájuk); viszont az én szerelmem sem tartotta vissza őt attól, hogy más fiúk jobb öltözködését, kedvességét ne méltányolja. Különösen egy barna fiú, valami Dénes nevű hízelegte be magát a csendes, udvarias nevetésével a szívébe. Ez a Dénes éppúgy csak együgyű kedves beszélgetések lebonyolítására használta az agyát, éppúgy egy távoli zenére figyelt, mint ő. Ha a tánciskolában együtt táncoltak s egymásra mosolyogtak, Magda úgy érezte, hogy egy elolvadt, s édes habként paskolja a világ. Kettőnk viszonyának a legértékesebb nyomai Ellában maradtak. Most, hogy kívülről látta a húgával a mi első szerelmünket: sokkal többet foglalkozott vele. Mindent elkövetett persze, hogy Magdával a dolgomat elrontsa; valóságos Krimhildi jel-

lemmé alakult eközben, elhitette Magdával, hogy rajta akarok bosszút állni, s a versenytársaim pártfogolta. Azt azonban, amit kívánt, hogy egyszer visszakapjon s „bosszút álljon” rajtam, nem érthette el; egyszerűen. mert nem szerelemből bántottam őt, hanem mert benne volt legkönnyebb azért, amibe kerültem, bosszút állnom. Hogy előttem van az arca, a váróterembeli bál hajnalán is! Ez a bál már télen volt, mi Pesten laktunk akkor, s én a három nagybányai fiúval jöttem ki, apám szmokingjában. A két kislánynak azonban nem volt szabad táncolni, az apjuk büfét állított föl, s amögül nézték a káprázatos mulatságot. Én persze ott lebzseltem a büfénél, néhányszor eloltották a villanyt, s Ella tudta, hogy Magdával kihasználjuk a sötétet. Hajnal felé azonban a matróruhás leánykáknak is megengedték a táncot, ismerős fiatal emberek kérték fel őket, nagy meglett férfiak is, Magdát egy bizonyos Marci ragadta el, egy kopaszodó kujonforma fiú. Én az ő elragadtatott arcát néztem, Ella az én fájdalmas elborult arcomat. Reggel a vonatot várva, ott álltam a restyi söntésben. Ella a kasszában egy kendőbe burkolva. A szülei mondták, hogy tovább virrasszon, vagy ő vállalta a kedvemért, hogy kinyit? Szórakozva nézett rám s nevetett, szánón, fájón, de leginkább mégis szórakozva. — Min mulatsz? — kérdeztem. — Terajtd — mondta úgy, mint akinek erősebb joga van reám s most gúnyol, s kicsit csodálkozva várja, hogy miért nem akarom elismerni. Az a komplexum persze, amivé a mi dolgunk sűrűsödött a lelkében, nem akadályozta meg őt, hogy a férfiakkal képzőbe menet tovább ne kísérletezzon. Akkor épp egy fiatal fiú volt a főszerelem, aki oly naiv volt, mint én, amikor őt megismertem. Az azonban, hogy az életét egy jóízű kereskedő vagy bankfiú helyett velem kell elkinlódnia: itt érlelődött meg, ezekben a kínzásokban.

Ekkor már egy keservesebb pánt is ott volt a szívemen. Nincs ennek a könyvnek nehezebb penzuma, mint amelyekben erről kell beszélnem. Ha elhallgatom, nem lesz teljes a fájdalom kohója, amelyben a „tehetség” készült; ha megírom: védtelen öreg embereket bolygatok meg vele. Egy regényemet, amely erről szólt, eldobtam már: ifjúságom történetét is elhalasztottam volna, amíg a sírok begyepesednek, ha egy kornak az utolsó órái — melyek tán az enyéme is — nem nógatnának. Járt Kálmánékhoz ebben az időben egy fiatal vasúti tisztviselő, csak néhány évvel idősebb nálam, aki természetének a kurtságát folytonos élcelődéssel s túlzott, spanyolkodó lovagiassággal pótolta. Volt benne valami a cirkuszok törpéiből, akik folyton élcelődnek s áhítatos, magukat megbecsülő gavallériával veszik körül az asszonyokat. Ő persze egyáltalán nem volt torz, sőt elég csinos arcú férfi; az önérvényesítés rugói lehettek rokonok... Én szánalmasnak tartottam a modorát; voltak kedves kiszólásai, mint: a „gríz egye meg”, vagy „muri nagy gömbölyű”; ezekkel állandóan derűtségben tartotta az embereket; ha azonban arról volt szó, hogy a hölgyek körül el kell intézni valamelyiknek valamit, ő egy trubadúr áhítatos arcát öltötte, s többnyire eredményesen loholt az ügy érdekében. Amellett hátere is volt: nagy befolyású rokonokról beszélt, s néha a találmányaira tett célzásokat. Én elég műveletlen és neveltséges figurának találtam; Kálmánék, az asszonyok nagyon szerették őt.

Meglátogatott bennünket ezen a nyáron egyik unokahúgom. Kálmán feleségében s az anyámban persze rögtön megmozdult a házasságszerző: össze fogják a vasutasukkal boronálni. A vasutas ebben is készségesen teljesítette a hölgyek parancsát. Az első délután, amelyen összeismertették őket, már virágjában állt a szerelem. A Démusz lányok is ott bújócskáltak velünk azon a délutánon, s a bújócskánál, melyben én persze Magdával voltam elfoglalva, az új stiltustól meglepett s fölzaklatott falusi lány égő arccal, messze révedő szemmel jött elő a bokorból, szuterénből. Én másnap Bogárdra utaztam, s csak anyám leveleiből értesültem a viszony fejlődéséről. Egy-két hét múlva a kislány is megjött, s mint titkos menyasszony várta a fiú első látogatását, hogy szüleinek bemutassa.

Amikorra visszaértem, már megint pesti lakosok voltunk. Anyám eladta a gödöllői házat (s mint a mesében az aranyat lóra, a lovat borjúra cserélő ember), a vételár kétötödén egy öröklakást vett Pesten a régi Bajnok utcai házunk közelében. A fönmaradt háromötödészt Kálmán börzész barátjának tanácsára egy sertészizlalóba s más részvényekbe fektette. A sertészizlaló per-sze fikció volt: az infláció akkor már dagadt, a vállalkozó összeszedte a jó pénzt — s két-három év múlva visszaadta a rosszat; anyám azonban néhány szűk esztendő múltán megint Pesten volt, pénzhez jutott, s mint üzletasszony latolgatta pénzének a helyét. Engem ennél a vagyoni puccsnál is jobban bán-tott, hogy ha a menzáról este hazavetődtem, a vőlegényjelöltet többnyire ott találtam; kávé, rizst hozott anyámnak, s a vidéki házasságon tanácskoztak. Rendesen vacsorára is ott maradt (anyám jobb vacsorákkal pótolta az én menzakosztom), s patrónusi modort vett fel velem szemben. Egy nagyobb ház-szentelőt is tartottak. Erre én is meghívhattam nagybányai barátaimat, sőt mivel épp az anyuknál voltak Erzsébeten, a Démusz lányokat is elkerhettem. Ott volt azonkívül az egész vasúti őrség, akik anyámnak a vagyona befekte-tésében segítségére voltak. Hajnalig tartott az eszem-izsom, akkor a vendégek hozzáfogtak a lakás takarításához. Ella, aki abban a reményben jött el, hogy most végleg összebékülünk, csalódottan teregette a szőnyegeket az éretlen-kedő bányai fiúkkal. Én az egész éjjel Magdával foglalkoztam. Ő figyelmeztetett először az együtt törölgető párra mutatva: — Te, hogy teszi a szépet J. a te anyádnak . . . S te hagyod, hogy a mamádnak udvaroljanak?

Utólag magam is csodáltam, hogy hagytam. Nemcsak hogy hagytam, de mindketten megöregedtünk anélkül, hogy erről kettőnk közt egy szó esett volna. Nem volt bátorságom, szívem — vagy egyszerűen durvaságom: szemébe mondani. A nyíltság és szembemondás közt van valami lényegbevágó külön-b-ség, amit a szókimondás barátai nem vesznek észre. Az én írásaimról tán mégsem lehet azt mondani, bár újabban ilyesmit is olvastam, hogy nem volt-ak elég nyíltak. Mindig azzal a mozdulattal raktam ki a véleményem, amivel egy kórboncnok egy belet vagy májat. Itt azonban az, ami nekem vagy a másiknak fájdalom, a problémák terébe van áthelyezve, míg a szembemondás-ban van valami tetteges, mintha az ember csak azért döfné oda az igazat, hogy gyönyörködjék a felvillanó fájdalomban. Én magam is sokkal könnyeb-szen bocsátottam meg mindent, amit leirtak rólam (pláne, ha a tárgyilagosság szándékával, mint amit a szemembe mondtak. Anyám dolgában pedig éppen tehetetlen voltam. Egyik szóváltásunkba távolról mintha a gyanúm is bele-rezgett volna. Anyámnak Gödöllőre kellett utaznia, s én egész nap az ő föl-zaklatott, zokogó arcával küzdöttem. Belémkapott a gondolat, hogy öngyilkos-ságot fog elkövetni. Ez annyira megtört, hogy estére kimentem elé a Keleti-hez, s békülékenyen kullogtam mellette haza. Az ő lobbanékonyaságától én mint gyerek, sokat szenvedtem. Az „úrinői” világnézetet is benne kezdtem el gyűlölni. Mint asszonyt, azonban most láttam csak, rendkívül tiszteltem. Pedig jobban ellenőriztem őt, mint az apám. Még doktor bácsi nyájas udvarlását is megjegyeztem magamnak. A villamoson gyakran volt összeszólalkozása, s ilyenkor egy-egy „úr” állt a pártjára, akinek a gavallériájáról apámnak is magasztalón számolt be; énnekem ez sem volt inyemre. Az ő asszonyi része azonban ilyen érzékenység mellett is érintetlen maradt bennem. A hat hábo-rús év alatt rengeteg rosszat hallottam a férj nélkül maradt asszonyokról: arra nem is gondoltam soha, hogy vele hasonló történhessék. Egy idő óta, igaz, gyakran emlegette az ő „legjobb éveit”, amelyekben férfi nélkül kellett há-nyódnia; más asszonyokra is könnyen odavetette: azt próbálta volna meg, amit én. élni, mint én, hat év óta. De én ebből is inkább kesergő természetét hal-lottam ki, amelynek minden érv jó, csakhogy az életre panaszkodhasson, mint holmi asszonyi nyugtalanságokat. Úgy voltam vele, mint apák a lányukkal: nem tudnak afféle érzéseket föltételezni róluk. Vad, nyers, de alapszabán rend-kívül tiszta természetnek tartottam őt, s ez így is volt. Ha a háború közékük

nem szakad, az apám, mint más foglyok a háború után hazakerül, vagy ez a lovag idősebb: énnekem sosem kell róla mást gondolnom. S még most is, hogy hirtelen gondozni kezdte magát, negyvenéves korára szebb lett mint valaha, felpuhult arcán rózsaszín fények jelentek meg: még mindig gyanakodtam, nemcsak hiú játék-e az egész, amelynek a mélyén érintetlen áll az a keserű, vadóc természet, amelyet énnekem mindenki másnál jobban kell ismernem magamból.

A saját állapotom is bizonytalanná tett a mások szenvedélyeivel szemben. Úgy éreztem, hogy az emberek mások mint én, rajtuk csap — s ez a természetes — a Rózsa utcai szalonban, ami énrajtam nem csapott át, én nem ítélném meg az ő indulataikat a magam természetével... Anyámnak a hallgatógon elfogadott nemi erkölcs alapján végre is joga volt ahhoz, amit csinált. Hat év nemi élet nélkül; apámról 1919 óta nem volt hírünk, akkor Acsinszban volt, a kiütéses tifusz főgócában, s útban hazafelé. Hogy oltalmazzam én, míféle emberi jogon egy halottnak az ágyát, akinek lassan rajtam is elnyüvődnek a ruhái. Az a „norma”, amely a Rózsa utcai estén a pálinkát itatta velem, most is lefogta a szám, hogy férfiként viselkedjek. Attól azonban nem óvott meg, hogy amit elítélni gyenge voltam, iszonyúan meg ne szenvedtessem. Anyám, mint az egyenes természetek, ebben sem volt elég óvatos, ahelyett, hogy leplezte volna a kései boldogtalan boldogságát, egyszerű merész elvi vitákban bizonyította a jussát hozzá, másrészt megkövetelte, hogy senki észre ne vegye. Így persze mindenki tudott róla: Gaálékkal össze is veszett miatta, Szilasra a sértett rokon lány vitte el a hírét. Akárhová mentem, ezt olvastam az arcokról. — Hát a Vilma? — kérdezték Szilasra, amikor megérkeztem. Pesten olyan is akadt, aki közelbelésre izgatott. Szégyenletesebb volt a szerepem, mint egy megcsalt férjé. Otthonról menekülnöm kellett, az ismerős házaknál rosszul éreztem magam; könyvtárakban hányódtam, a Múzeum kertben ültem. Akkoriban a diákbérlet minden villamosvonalra érvényes volt; kivillamosoztam s órákat elkóvályogtam a Zugligetben.

Ekkor már nagyon letört és beteg fiú voltam. Alig két év telt el azóta, hogy Ellát a Podmaniczky utcai házban úrifíú voltommal elkápráztattam; másfél éve, hogy a díszteremben az ítélőszéket megjelenésemmel meghatottam, s a gondozott ürigyerek minden nyoma ledörgölgödött rólam, én legalább úgy éreztem. Az utcán menet sokszor belenéztem a kirakatokba. Ez az árnykép a legvilágosabb emlékeim magamról azokból az esztendőkből. A csukaszürke bekecs alól, amely a combom közepéig ér, hosszú, előreálló, rogyant forma térd küzdi magát a merev talpakon előrefelé a világba. Úgy éreztem, hogy senki sem járt a városban ilyen térdeken, mint én. A gyűrött kalap alól, vagy mikor hajadonfőtt jártam, a nyakamba nőtt haj alól egy feldúlt, árokkal teli, sápadt s nézetem szerint degenerált arc nézett rám, melynél elárvultabbat már nehéz lenne elképzélni. A szakállam ritkán és szeszélyes pamacsokban nőtt; az állam két oldalán volt belőle egy sűrűbb pászma, s fönn a fülem előtt; — köztük fehér foltok, melyekből a borotva sem húzott semmit sem elő. Az előretörekvő térdem s az előreesett fejem közt a mellem volt leghátul; már a testrészeim szögellése is olyan volt, mint senkinek Budapesten. Fényképem nincs azokból az évekből, hogy ellenőrizhetném magam. Azaz: két-három évvel később, amikor Elláék Győrben voltak, levettettem magam egy körüti fényképésznél. Akkor már rendes ruha volt rajtam, a borbély is megtette a magáét: mint egy filmamorosó. Melyik kép csal: a fényképészé, vagy az emlékezetemben levő? De akármelyik képre hasonlítottam inkább az emberek szemében, az biztos, hogy az idegzetem az árnyképnek felelt meg, s az idegbaj határán egyensúlyoztam esztendőket. Szorongások fogtak körül s oly mélyen nyomultak az életembe, hogy a belépés egy üzetbe, az előadóterembe, egy készítmény átvétele, minden önuralmamot igénybe vette. Megtörtént, hogy órákig nem tudtam nyelni. Az étel ott volt a torkomban, s nem volt mód az

izmaimat egy nyelő mozgásra összeszedni. Ha így halad tovább (s elgondolni, hogy így halad, elég volt rá, hogy haladjon), egy-két év alatt egészen ki kell az életből szorulnom. Az álmaim, melyeken az akaratomnak nem volt hatalma, több örömet vittek el kétségbeesést hagyva vissza, mint a legvadabb kicsapongás. Az akaratom megvolt, de a testem egyre jobban tele lett kísér-tetekkel. Életem különösen kínos emlékei közül kettőt már elmondtam: a harmadik is egy ilyen megmagyarázhatatlan, szégyenletes erő fölnyomulásával függ össze:

Egy évvel azután, hogy az orvoskarra iratkoztam, már a második év végi szigorlatot raktam. Akkor még egyszerre tették le a második év végén mind a négy alaptárgyból a vizsgát, én azonban gyors átiratkozással megnyer-tem a két összevont tavaszi szemeszter közül az egyiket; a rákövetkező tava-szon pedig a másikat is beszámították. Az apám orosz fogoly volt, énnekem a bölcsészeti karon természettudományi kollégiumokat is föl kellett vennem; a kar váratlanul vizsgára engedett. Az elmondhatatlan, hogy én milyen kevés rendszeres tanulás árán kaptam orvosi diplomát. Az előadásokon fölcsedtem, aminek valami világnézeti nyilallása volt, a vizsgákat meg rábíztam a be-fogadókapacitásomra. Néhány napra félelmes anyagot tudtam, rányilag cse-kély munkával, észben tartani. Ez teljesen értéktelen képesség, de a mai vizs-gák éppen ezt érdemlik. Most sem az anyaggal volt baj, hanem a szorongá-saimmal. Attól féltem, hogy az idegbaj valahogy lelepleződik ezek előtt a mégiscsak természettudományi professzorok előtt. Olyasmi történik velem, mint a Fodor hangversenyén; kérdeznek, s én nem bírom a szájamat kinyitni például. Az érettségi óta nem álltam tanár előtt, s nem voltam biztos benne, milyen meglepetés érhet a vizsgámon. Otthonról is a hátamban volt a gép-fegyver; idáig tiszta jeles diák voltam, s mindenki azzal bősízített, hogy az orvoskaron is kitüntetéses vizsgát várt tőlem. Megtehettem volna, hogy egy-két tárgyat őszre halasztok, de ezzel csak a szenvedést toldtam volna meg. Inkább nyeltem a feketét, s tágitottam a sok anatómiai névre az agyam. Egy rendkívül makacs, kis tehetségű kollégával, egy diósgyőri munkavezető fiával jártam össze; azt ismételte, amit én újonnan tanultam, s még mindig én volt-am a házitanítója. A feketétől elgyengülten ültem le a legkönnyebb tárgy-ból, fizikából. Ezzel alig kellett foglalkoznom: kevesebbet követeltek belőle, mint Jeanplong a nyolcadikban; az én eszem meg jobban is ráértett közben. A vizsgán sem történt baj, a szám kinyílt, kitűnőt kaptam. A következő vizsga a vegytan volt. Itt abból éltem meg, amit a Bulyovszky utcában Kré-csynél tanultam. De mi történt, amikor nagy dicsőséggel már lefeleltem? A szigorlatozók ott ültek egymás mellett sorban a székeken; én a második voltam, s akkor már a harmadik, negyedik vagy ötödik felelt. A jó gimnazis-ták ötöltek-hatoltak, s a tanár (noha nekem már a jegyem is be volt írva) visszatért rám. Mért tudja Németh úr? — kérdezte az izzadókat. Akkor hir-telen valami olyat kérdez az egyiktől, amit én sem tudtam, vagy legalább nem egészen biztosan. Énnekem a győzelem előtti pillanatok különben is a gyen-géim. Ilyenkor furcsa gyengeség vesz rajtam erőt; mintha a magam butasá-gával, hibás lépésével kellene a siker isteneit kiengesztelni. Már középiskolás koromban is képes voltam teniszjátsmákat elveszteni, amelyekben három-négy gémmel vezettem, s egyetlen labda hiányzott a győzelemhez. Most azon-ban valami gyalázatosabb történt. Mintha egy idegen erő vette volna át raj-tam a hatalmát, fészkelődni kezdtem, a szomszédomhoz fordultam, úgy tettem, mintha rosszul lettem volna; nem: valóban rosszul lettem; a nyugtalanság elért végre a professzorhoz is, aki persze nyomban elengedett. Ez a jelenet éppígy, az akaratomon kívül megisméltődött az élettani szigorlatomon, ahol szintén kitűnőt kaptam. Viszont nem ismétlődött meg az anatómiai, ahol a félelmes és bogaras Tellyesniczky Kálmán voltaképp megbuktatott, csak a másik három kitűnőm s az adjunktus közbelépésére engedett át.

Mért érzem sokkal szégyenletesebbnek ezt az emléket, mint azokat, amelyeket már meggyóntam? Mert olyan marhaság váltotta ki, amilyen az egyetemi vizsga? Mert annyira nevetséges keveréke a gyermekes ambíciónak s gyermekes segítségkeresésnek? Kétségtelen, hogy az életem mélyén, mint annyi művésznél, ott bujkál egy hisztérikus vonás. Valami feltűnőt csinálni, amiért az emberről leveszik az élet elbirhatatlan terhét, amelyről az eszével úgyis tudja, hogy levehetetlen. De hogy ez a beszámíthatatlan alterego épp ilyen alkalommal, ennyire szimulálás formán tudott az önfegyelmemen áttörni, ebben van valami, amit még az öngyilkosságra emlékezőnek is nehéz elviselni. Vagy nem is annak a szigorlatnak a nyomása tört át ott a megkínzott gyermekidegzetten, hanem az egész életé, amelybe évek óta be voltam zárva, s abban a pillanatban épp a kiállt szigorlattal nehezedett agyonkávézott idegeimre?

A TEHETSÉG

S mégis, akármilyen nyomorult voltam ekkortájt, az, amit a tehetségemnek lehet nevezni, most készült el. Mintha ezeknek az éveknek a nyomása kellett volna hozzá, hogy összesajtolódjék. Szabó Dezső lelte kedvét benne, hogy Lombroso ellen, aki az ő ifjúságában volt olvasmány, időnként kirohasson. A lángésznek semmi köze az örültséghez; a lángész a legnagyobb egészség; a lángész egy egészségbomba. Hát énnekem nincs jogom a lángelmék nevében szólnom, még sosem éreztem, hogy az eszem lobot vetett volna; de hogy a tehetség képződésében kóros gondoknak, állapotoknak, szorongattatásoknak részük lehet, ezt a magam kifejlődése alapján valószerűnek tartom. Ahogy nem egy nagy ember agyában találtak boncolásnál mérsékelt folyadék-szaporulatot, kérgesedést, daganatot, amelyek nyomásukkal az agyat szinte állandón sarkantyúzták; a lélekben is támadhatnak ilyen sarkalló kergek, hegek és páncélok, amelyek fokozott szellemi életet gerjesztenek. Tudjuk, hogy el nem intézett ügyek, meg nem oldott problémák szorongást tarthatnak fenn az egész szervezetben. Szívfogással, lúdbőrözéssel, gyomorfájással, félelemmel kényszerítenek rá, hogy vergődjünk és megoldjuk őket. Nem természetes-e, hogy aki elviselhetetlen, kínzó gondolatoktól állandóan ilyen szorongatott állapotban van, annak, ha különben sem ostoba ember, az agya fokozottabb munkára képes, s fő problémája a problémák egész szövevényét újragondoltatja vele. Énnekem alkalmam volt igen nagy tehetségeket figyelmem, akik sokkal nagyobb sikerrel kenték magukra az ősegeszség fényét, mint az Elsodort falu írója — s körülöttük is felismertem — ifjúságuk mélyében — a félelemnek, vadságoknak azt a burkát, amelyből csak megnőtt tehetségükkel vághatták ki magukat. A magam esetében pedig, minthogy boncolási jegyzőkönyvet s nem mitológiai istenképet készítek magamról, könnyű szívvel vállalom, a prédára rohanó kritika mély megvetésével tehetségemnek ezt a „beleges” genezisést.

Az emberrel csak képességei születnek vele. Hogy ezek tehetséggé álljanak össze, ahhoz különös tehetségképző körülmények kellenek. Ez az oka, hogy tehetségünk, mint egy szeszélyesen sarjadó szövet, hol rákként dagad, hol évekre bekérgesedik. Én például máig is abból a tehetségemből élek, ami a rakpart, a klinika s a Múzeum-kert közt nőtt, boldogtalan csatangolásaimban. Hogy ez mennyire így van, egy papírlap figyelmeztetett rá a minap. Gulyás Pálnak szokása, hogy a maga rendszerétet a mások otthonára is kiterjessze. Tavaszli látogatásakor az én régi füzeteimre, írásaimra került a sor. Az egyik csomagból kétoldalnyi papírlap hullott ki: rajt gondosan lekalligrafált rövid versek. Húsz év távolságán keresztül is ráismertem: a Pipacs és búza című kötetemből volt egyetlen lap. Medikuskoromban „kiadtam”, azaz kötetbe foglaltam, szépen letisztáztam s aztán örökre elfelejtettem egy-egy versnyalábom. Ezt a kötetet harmad- vagy negyedéves koromban írtam — lehetett vagy

száz vers —, néhány tavaszi héten. Abból, amit írtam, szinte semmi sincs meg. Hogy került elő ez a papír? Előlegezett szégyenkezéssel nyúltam felé, de a „pelenkám” helyett csakhamar az írói pályámon kellett szégyenkeznem. Maguk a versek sem voltak feltűnően rosszabbak, legföljebb igénytelenebbek, mint amiket később írtam; tartalmukkal azonban mottói lehettek volna mindannak, amit azóta csináltam. Azon a véletlen ideszakadt lapon szinte az egész gondolatvilágom ott volt. Huszonkét év alatt mintha nem is gondolkoztam volna hozzá, csak annak a boldogtalan fiúnak a rímeit árultam volna — negyven-egynéhány kötetben. Hogy magyarázható ez másképp, mint hogy a tehetségnek is megvannak, akár egy telepnek, az életfeltételei. Az olyanféle romantikus tehetségnek, mint én: a sok, elcsatangolható szabad idő s egy zaklató idea, amely ezt állandó gomolygásban tartja. A romantika tán azért is termett annyi tehetséget, mint azóta — s azelőtt a reneszánszig egyetlen korszak sem, mert szinte kötelezővé tette a „tehetséges” életet. A költők a társadalomból a maguk ködjébe vonultak vissza, kiszakadásuk gögje és visszatalálásuk vágya vált tébolyukká. Annyi magamra maradt időm nekem később egy évtizedben sem volt, mint ekkor egyetlen év alatt. Az egyetem húsz-huszonkét hét volt egy tanévben — abból tán tíz-tizenkettőt jártam —, a szombat még abból is szabad. Az első szigorlat újabb három évre feloldozott a tanulás alól. Kenyérkeresetem csak apám hazajövele után lett: egy-két diákot tanítottam. Ismerőseim közül anyámmal együtt én is kivadultam. Hogy a nőkkel hogy voltam: elmondtam. Egy alpesi pásztornak nem lehet több magánya, mint nekem. S egy paranoiásnak több nyugtalansága. Nyugtalanító, megoldatlan problémákból azóta is kivettem a részem; tudtam, hogy mit kéne tenni, s nem bírtam az emberekkel elfogadtatni; láttam, hogy kéne élnem, s az életem börtönébe voltam zárva. De ezek a valóságos kineszmék megközelítőleg sem gyötörtek, foglalkoztattak úgy, mint az az egyetlen, páraszerű tévészmé, amellyel természetem zárt el a világtól.

Amikor a Tanút megindítottam, még elég közel volt hozzám ennek a medikusnak a Népliget és Gellérthegy közé eső, eszmékkal villódzó birodalma. A D. L. hátrahagyott írásaiban őt akartam föltámasztani, a magyar ritmus elméletétől az amyloid degenerációról rögtönzött hipotézisig mindent átfogó s összekuszáló eszméi első melegében. Az ismeretlenségbe kóválygó D. L.-eket, a magyar ifjúság gondolkozási bátorságát akartam indukálni vele. A vastag kötetből, a borzas fejűek Coignard abbéjából csak egy pár töredék került beösszegyűjtött írásaimba. Ma már az emlékeim sem olyan frissek; D. L. is összekavarodott közben Jó Péterrel, Boda Zoltánnal, de meg ez a tanulmány sem tűri, hogy másra használjam fel őt, mint az életismeret pedagógiai segédeszközéül. Mivel birkóztam én abban a milliófelé szétfolyó, de mindig egyfelől sajtó és egyfele törő problémagubancban? Egy szóval felelhetek: a Normával, az egészséges, példaszerű, a kor embere kívánalmait betöltő átlagember pogácsaszagatójával. A kérdés ez volt: miért vagyok én más, mint a többiek? Honnan ered a különbség, amelyen nem tudom átszakítani magam? Ha az ő szemszögükbe helyezkedem: alsóbbrendűnek, hibásnak kell éreznem magam. Az vagyok-e, az élet abortusza valójában? S ha igen, hogy lettem az?

Az iskola hosszú éveken át azt mondta, a legkülönb vagy. Én az maradtam, ami voltam, s egyszerre a leghibásabb, rosszul fűjt üveg vagyok. Bennem van a hiba, vagy az emberek felfogásában? S mi vár rám: hozzá kell pusztulnom ahhoz, aminek a szemükben látszom, vagy van még mód középük különöm, elfogadtatni magamat? „Egészséges” ember szemében embertársai s azzal együtt önmaga sosem válhatnak ennyire titokzatossá. Ők (ha ugyan vannak ilyenek) magukkal mérik az emberi dolgokat. Én azonban magam is titok lettem magamnak: s az alapelveket kellett újra fölfedeznem, amelyekkel őket és magamat is megérthetem és leírhatom. Hiszen most is meg-megfigyelek embereket: de ez csak olyan írói tollrajz, adatgyűjtés, pszichológiai kísérlet; az a kínos kíváncsiság, amely úgy húzza ki a más titkát, mintha attól a maga élete,

értéke függne, nincs meg többé bennem. Akkor egy jel, amely arra mutatott, hogy szenvedésem nem elszigetelt, hanem egy-egy nemesebb természet körül máshol is föltámadt, napokra megvigasztalt; a bepillantás egy rokonszenves, egyszerű, fenékgig egyforma kedélybe kétségbe ejtett. Az egész élet, a villamos, a korbontani előadó, a gellérthegyí búcsú, egy lélektani, alkattani, vagy mit tudom én: titoktani laboratóriumná vált körülöttem. Az egyéniségek homlokzata mögött a szenvedélyek, szorongattatások kamráit kerestem, egy égő szemű bakfisiról, aki a földalattin hozzám nyomódott s forrón az arcomba nézett: ágya jutott eszembe, voltak-e neki is Szamos-parti kastélyai; a gazdag bácskai kollégáról, aki a József körúti korzón a lányokat megszólította: hogy természete-e ez a vakmerőség, vagy neki is úgy kellett kiküzdenie, mint a sebésznek, aki szorongva teszi az első vágást, s kése reszketését elnyomva húzza ki az első fogat s félelme és a siker válik benne lassan biztos gyakorlattá. Az egyik tabáni kocsmában, ahová a Ráczfürdőben fürdőző nagybátyámmal volt találkám, egy fonnyadt, kor nélküli öreg, törpeforma, vékony hangú pincér szolgálta ki a vendégeket. Hogy bámulhatott ez a csökött testű ember egy hosszú életen át a mások életébe; vajon átment-e ő is az én szenvedéseimen, vagy a valóságos hiány, az mindjárt elfogadása is — ahogy ennek az embernek a gyermekes jókedve mutatja — a helyzetnek, melyet teremt s csak az elátkozottság benuváása okoz (Alkibiadesz — akit e pincér rémképévé varázsol egy lassú átok), jár ilyen szenvedéssel? Még az irodalomban is az efféle titkokat kerestem: mért lett Péterffy (a rejtőzködő esztéta, aki a világirodalom minden színére fölhabzott) öngyilkos? Mért védte Babits oly féltékenyen az ő titkát? Hol az összefüggés Móricz korábbi és későbbi önarcképei: a Galamb papné papucsferje s a Tündérkert kanjai közt. Sokszor úgy rémlett, hogy az egyenruha alatt, amelyet az érintkezésben visel, minden ember egy kimondhatatlan poklot hord: legfőlebb más kínokból összetettet, amilyen az enyém, s a legnagyobb emberi cselekedet, tulajdonképp egy új emberismeret, ezeknek a pokloknek megvállása lenne; máskor viszont véggépp eltévedt embernek, az élet csíratévedésének éreztem magam. Nem mondta-e már anyám, hogy ő is halvány, későn érő lány volt, amikor engem fogant, kevesebb reménye volt, mint egy tizenhárom éves lánynak, hogy megfoganhasson, s most itt vagyok én, az ő véreivel és nevelésével megrontott egyke, az emberi protoplazma végállomása, akit beteg reflexe zár el a hasztalan kívánt élet elől.

Azt a félelmetes (s mondhatom, igen boldogtalan) képességet, hogy az emberek arcáról leolvassam a gondolataikat, részletesebben tán, mint ahogy maguk is gondolják, ekkortájt szereztem. A rokon házaknál amúgy is én voltam a meghallgató; már a szilasi kerti ábrándozások idején leszoktam a reménytelen próbáról, hogy magamat tukmáljam az emberekre; nagymama szobájában ülve, bogárdi nagybátyám puskája mögött zörgetve a kukoricát, vagy Péter szerelmi beszámolóit hallgatva, diszkrét tartállyá váltam, amelybe nálam sokkal idősebb emberek is szívesen üritették bele a titkaikat. Most már egykorú ismerőseimmel, az egyetemen mellém sodródó kollégákkal is ezt a passzív, gyónni hagyó modort vettem fel. Így megvolt a módom rá, hogy a magam intuitív fölvevéseit az emberek közlékenységével összehasonlítsam; otthonos lettem a hazugságnak és tettetésnek abban a belsőbb körében is, ahol az ember nem a világnak húz fel uniformist, hanem maga előtt igyekszik a derék, életrevaló ember képéhez közelebb dolgozni magát. Közben természetesen azt is kitaláltam, hogy azok, akikkel beszéltem, rólam mit gondolnak. Erre voltam a legérzékenyebb. A fölény kettős játéka volt ez. Az orvoskar tele volt ekkor háborút viselt, kibajszosodott férfiakkal, akik éveken át mint tisztok tapostak a gyengébb életéken; az én dült, sápadt arcom, az egész teremben a legfiatalosabb, ezekből önkéntelenül is kihívta a rejtett férfidurvaságot. Egy mosolyukon, egy megengedhetőnek érzett célzásukon át gondolataik egész hálóját fölfejtettem. Az ő biológiai fölényüknek így került fölébe az én pszichológiai fölényem. Ezek a kissé otromba, de nem rossz fiúk sokszor

nem is gyanították, milyen megaláztatásoknak tettek ki, viszont ők sem, hogy én milyen pontos látteleletet vettem föl (s ez is megalázás, a beléltetés) az ő megalázó gondolataikról. Ez volt az én életbeli szenvedéseimnek később is legfőbb forrásuk. Megjelenésem (vagy ahogy az emberek normái ezt a megjele-
nést osztályozták) olyan viselkedésre bátorította föl őket, amely szellemem számára elviselhetetlen volt. Az a derék, hét-nyolc évvel idősebb kolléga például, aki olyan híven kullogott velem kórbonctanról a belgyógyászatra, belgyógyászatról a sebészetre, nyilván nem is gyanította, mit szúr a szívembe, amikor a villamosról leugróban mintegy a kellemesen eltöltött óra „barackja”-ként azt kiáltotta oda: „Aztán vigyázzon, nehogy egy gráci nagynénibe botoljon. Az ilyen fiúra, mint maga, buknak az idősebb hölgyek.” Ő ezzel a mondattal szinte csak a kettőnk viszonyát, a nőkbe beleunt s most a diáksorba befogott városi fiú vonzódását koronázta meg a mellette baktató, nála okosabb, fehér arcú öcsike iránt. Én azonban messzebb éreztem gondolata gyökereibe, mint ő maga. Pontosan láttam az agyában kialakult alkati diagnózist: gyengébb szövéssű, lányos arcú, tapasztalatlan fiú, arra való, hogy egy vén nő eljártsson vele, éreztem a magamon hordott látszatot, amely őt fölbátorithatta erre, s éreztem a magam gögből, kétségbeesésből, erőből álló valóságát, érzéseim, indulataim szövevényét s bágyadt, emberlő mosollyal néztem utána. Pedig hát az emberek egy része nem is volt ilyen jóindulatú medve. Felnőttek elfelejtik, gyorsan elfelejtetik azt az időt, amikor efféle gondjaik voltak; fiataloknak azonban még emlékezetükben van s szívesen kapkodnak egymás gyöngéi körül. Különösen, akik maguk is megforogtak a magaméhoz hasonló csapdában, vagy még most is benne vannak. Véletlenül én is hivatalozt kaptam a bonctani intézetben: az egyik gyakornok épp akkor vitte bemutatni a kijelölt demonstrátorokat, amikor én is odatévedtem, ő kézen fogott s engem is bevitt. Attól fogva, amit tudtam, én is demonstráltam. Ennek a fiúnak a pelyhes, őszibarackképe még most is előttem van. Elviselhetetlenül bánt velem. Mintha csak párbajozni akart volna a megsejtett gyengémel. Egy nap azután öngyilkos lett: benn az anatómián mérgezte meg magát gázzal. A földieit azt mondták, szerelmes volt.

Ennek az eltévedt, vizslató állapotnak föltétlenül része volt benne, hogy egész munkásságomnak antropológiai színe támadt. Az alapkérdés, amit az élettől önmagamnak fölkaptam, volt antropológiai természetű. S bár most már több mint húsz éve nincsenek olyan gondjaim, mint amilyenekkel akkor baktattam az Üllői út akácai alatt, ez a kérdés — a megdöbbenés magamon — új alakban folyton visszatér, a Rózsa utcai bordély folyton tágul, a fapriccs szégyene most már nyilvánosan, folyton megismétlődik, s énnekem ebben az utolsó művemben éppúgy az emberélet egyetemes megnyugtató magyarázatáért kell küzdenem s egy olyan normáért, amely alatt én is elférek, mint ahogy akkortájt minden irodalmi, természettudományi és társadalmi érdeklődésembe beleette magát a mivoltomban fölkapott szorongató talány. Azzal, hogy a bölcsészetről elugrottam, még nem szüntem meg bölcsész lenni. Sőt, ez volt új kollégáim előtt is a jellemző rám: én voltam az orvoskaron az egyetlen bölcsészhallgató. Ha Vámosi délutáni gyógyszerstanórái előtt, amikor az emelkedő terem az ebéd utáni szünet hangulatában izzott, egyesek a maguk elé rakott kabáton aludtak, mások az ebéd utáni cigarettájukat szívták vagy kártyáztak, s egy-egy ismerős, aki én előttem próbált a hátsó sorokba befurakodni s a gyorsan ledőfött könyvecskét, amelyben valami vénytárat gyanított, fölemelte, csodálkozva látta, hogy én Shakespeare egyik sosem hallott királydrámáját — II. Richárdot vagy VIII. Henriket — olvasom az angol Tauchnitzból, mellette a Kisfaludy Társaság Shakespeare-kiadványa, hogy az ismeretlen sorok se maradjanak egészen homályban. Az idegen nyelven olvasás, amelyre bölcsészkorom előtt kaptam rá, a medikusnak is szenvedélye lett. Előbb Goethét hordtam el, utolsó kötetig, bányai barátomtól, aztán apám olasz könyveit szótároztam át; harmadéves korom Shakespearé volt; úgy hogy húszéves ko-

romban már hat európai nyelven szíttam (anélkül, hogy egyikben is igazán erős lettem volna) a nem magyar élet szímfoltjait, pedig most már azzal sem áltathattam magam, hogy ennek tanulmányaimban hasznát látom. A nyelvtanulás már akkor is az volt a számomra, ami ma: figyelemlektető, csillapító, olyasmi, mint anyámnak a kézimunka, csak akkor még nem éltem vele olyan tudatosan. Az idegen mondatok megfejtése éppúgy fölfüggesztette velem a szorongást, mint az írás; írni azonban nem lehet mindig, míg tanulni igen. De volt a nyelveknek, bármilyen furcsán hangzik is, mélyebb vonzásuk is: az életszomjammak kellett; mintha az élet elzárt tengereire eveztem volna ki rajtuk, indulatokba, hajlamokba, amelyek ott elevenek maradtak bennük, anélkül, hogy kézzelfoghatók volnának. Épp az kötött le bennük, ami sokakat elriaszt, hogy nem jelekkel, hanem szavakkal, nem képletekkel, hanem történelmi üledékekkel dolgoztak: szeszélyességükben volt valami törvényszerűség, irracionálisukban egy bonyolultabb ráció, amelyen éppúgy lehetett töprengeni, mint az utasok arcán, mintha csak egy kollektív test áruló jelei lennének. Az emberi jelleg palettáját állítottam össze bennük, éppúgy, mint az írókban is, akiket a frissen hódított nyelvekkel együtt szívtam föl magamba. Most már, hogy úgysem lettem tanár, még kevésbé kötött akármiféle: terv, következmény; azt, hogy összefüggő világirodalmi ismereteim legyenek, ma is nevszéges ambícióknak tartom. Nem, én az élet nagy komplex színeit kerestem az irodalomban: Shakespeare-t és Racine-t, Homéroszt és Vergiliust, Tolsztojt és Baudelaire-t. Az élet végleteihez iparkodtam hozzáférni, ezekre a dajkákra, az ő sokféle bőségükre volt szükségem, hogy az életre tartott jogomról le ne szakadjak s a rámnehezedő nyomás alatt össze ne roppanjak. Ez azt antropológiai érdeklődés később is megmaradt bennem: egy-egy nagy író, rajta át egy kort, nemzetet léte titkáig megmérni mindig sokkal jobban vonzott, mint sok író, sok jelenség közt tájékozódni. A történelem titkait is a magam bőrén kellett éreznem, mint az alkataikat, hogy az emberiség évszázadaiban is ne csak az emberi változatok vándoroljanak — hanem az emberek végzetes egymásba kapcsoltsága, az emberi törekvések nagyszerű és szörnyű temetője.

Ez az emberkutató persze Goethének és Shakespeare-nek sem köszönhető annyit, mint Négyesy Lászlónak. Ha az írójelölt tanulmányokra adja a fejét, bárki az, még az orvosit ajánlhatom neki a legjobban. Abból, hogy egy emberi testet szétbontott, látott egy szívhálalt, tudja, melyik oldalon van a lépe, beszél egy szkizofréniással; több haszna lesz, minthogy évekig untatják vele az irodalmat olyanok, akik az irodalomra születési hibaként érzéketlenek. Énnekem meg szinte lélekmentés volt, hogy a Múzeum körútról időben elugrasztottak. A húszas évek elején a pesti orvoskaron sok kitűnő orvosember tanított. Lenhossek túlszűfolt kollégiumáról, sajnos, a párhuzamos tanárhoz szorultam, de a Gólyavár dobogóján a zömök, csupa energia Farkas Géza írta teli élettani levezetéseivel a táblát; az Üllői úton Verebély, aki még jobb pedagógus volt, mint sebész, valóságos orvostudományi színházat nyitott: lábakat amputált, nyilvános betegrendelést tartott, amelyeken humor és halál mint egy Shakespeare-darabban úgy villant egymásba. A kendős nénikék mondásait, a kuruzló eljárásokat külön tanársegéd írta, s a maga elé állított rákos beteg feje fölött, míg kedvesen biztatta, ő mutatta a keresztet; anekdotáit húsz év alatt sem bírtam elfeledni — vicceit viszont csak a férfitpillantások tüzebe került legedzettebb medikák bírták. Vámosi Zoltán angolos fejében, ítélő bírói szemüvegében s hideg, de sokoldalú előadásában gyönyörködtem. Minden klerikalizmusa és nyelvészki kirohanása ellenére: nagyon kiváló orvos volt Nékám Lajos. Ő nem nagyképűsködött az anyag előadásával, a mezítelen, élénk állított betegek bőre volt a tananyag, azt lazította fel úgy a magyarázatával, hogy végül az egész szervezet konyhája, a pszoriazisát kiverő hullámok is áttűntek rajta. Ő volt az egyetlen tanár, aki franciaságát előadói modorában is hangsúlyozta: s az volt a híre, hogy a katolikus gimnáziumokban érettségizett fiúk jobb osztályzatot kapnak nála. Grósz, Bársony, Sajnos

nem hallgathattam, de Bókay bölcs, öreg fejét, amely körül szinte mi is cse-
csemőkké váltunk, még láttam a nyakig gombolt fehér köpenyben. A legjob-
ban Korányi Sándor előadásait szerettem. Ott állt az asztalnak támaszkodva,
szemét lesütve beszélt, mint aki semmi jót sem vár a hallgatóságtól, hordó-
szerű melléből időnként kinos emfizémás köhögés tört fel, ilyenkor piros arca
még jobban elkékült az ősz haj alatt. Az ágyon betolt betegeket olyasformán
kérdezte, mint egy félszeg medikus, aki még nem tanulta meg a betegek bizal-
mát fölkeltő fogásokat; vékony kék ujjára is emlékszem, amint a szivtompul-
latot kopogtatta. Azt beszéltük, hogy boldogtalan: a fia gyógyíthatatlan beteg.
A klinikáján, sajnos, nagyképű asszisztensek fogadták az embert, mintha mind
azt hangsúlyozta volna: mi a Korányi-iskola vagyunk; az ő előadásai azonban
nemcsak tanulságosak, hanem szellemképzők voltak. Az ember önkéntelen is
arra gondolt, hogy miért a matematikán vagy a latin nyelven, s miért nem a
kórélettan diszciplináján edzik az embereket magasabb gondolkozásra. Ahogy
ő a vesekiválasztás bonyolult rendszerének egy hibbanását az egész szerveze-
ten végigkísérte: mennyivel hajlékonyabb differenciálegyenletek inogtak ott,
mennyivel plasztikusabb grammatika. Óriási kár, hogy előadásait szóról szóra
nem jegyezték föl. Ha az életfolyamatokról alkotott látomásában az orvos is
művésszé válhat, ezek az előadások műalkotások voltak, anélkül, hogy a nép-
szerűsítésnek, a tudományos költészetnek még csak az árnyéka is hozzáfért
volna. Amikor a Tanú első számában tanulmányom róla megjelent, tiszteletem
jeléül elküldtem neki. Nem is válaszolt rá. Később a Rádióhoz kerültem, s
mint volt tanítványa, előadásra kértem föl. Rövid, udvarias levélben hátrította
el: az orvostudomány népszerűsítését nem tartja helyénvalónak. S ebben
igaza is lehetett.

De nem kellett ahhoz Nékámnak, Korányinak lenni, hogy az ember tisz-
telettel tudjon nézni a katedrára. A bölcsészet s az orvoskar (általában a tisz-
tességes szaktudományok) közt ez épp a különbség: hogy itt maga az anyag,
az átvett ismeret az, ami tiszteletet szerez a tudósnak, míg a művészetről taní-
tót a témája teszi neveltségessé. Azt még a duzzadt arcú, iszákos forma Tellyes-
niczkynek is elhittük, hogy a testbe beszúrt késről halálos pontossággal tudja,
milyen szöveteken szaladt át (ez volt egyik szigorlati kérdése); mint demonst-
rátor a szertárban láttam a leányholttestet, amelyet ő konzervált alabástrom-
szerűen átietszővé (a diákképzület szerint persze az „öreg ideálja” volt; egy-
egy olyan félénk, kicsit reszkető fejű tudóstól, mint Buday, akinek első elő-
adása szundítási alkalomnak látszott, szigorló koromra, hogy a boncteremben
jobban megismertem az embert, őszinte becsüléssel váltam meg tőle. Ha azon-
ban azokra a hallucinációkra, mellékrezgésekre, ritmusbenyomásokra gondol-
tam, amelyek mondjuk egy Kéky Lajos fejében egy Petőfi-versre támadhat-
tak: röhögnöm vagy káromkodnom kellett. Míg egy analfabéta orvos- vagy
mérnökprofesszort, bármilyen kinevezési viszonyok mellett nehéz elképzelni,
az irodalmi szakokon viszont az ideális tanárt. Elképzelhetetlen az a művész,
aki mesterként szólhat mesterekről, ha van is itt-ott, a legritkább esetben lesz
kapható a filológia ömlomsleppjét magára venni: s ha hajlandó, valószínűtlen,
hogy a többiek beengedik-e. Új fakultásomon nagy örömmel éreztem ezt a
különbséget. Az egyetemi élet, amelynek a bölcsészeten csak külsőségeit él-
veztem, tartalmával is rendkívül mulatsággá lett. Ma sem tudok szebb szóra-
kozást elképzelni, mint orvostanhallgatóként fogadni azt a lakomát, amelyet
professzorok, tanársegédek, szolgák — no meg a szegény betegek begyulladt
serege talál föl reggeltől estig az embernek. Mennyi előkészületbe került csak
egy olyan élettani óra, amelyen a tanársegéd, a mostani professzor egy resz-
kető kolléganő és egy bátor öreg szolga segédletével a lekötött s elaltatott
kutyának megnyitotta a mellkasát, s szimpatikusát ingerelve kétszázra vitte
föl az előtűnk lüktető szív rángásait, aztán a vagusra vitte át a tűt, s sze-
münk előtt megállította. Volt persze a hallgatók közt olyan is, aki a katéterező
orvos kisasszonyon szórakozott. De a látványosság ettől csak többretű lett.

Nagy kár, hogy Pesten akkoriban annyira túlzásfolt volt az orvoskar; csak az én évfolyamomban vagy nyolcszázán áramoltunk ide-oda az Üllői úton. Ha egy olyanféle egyetemre kerülök, mint most a debreceni, ahol kapnak a medicus segítségén, valószínű, hogy az egész életem szerencsésebben alakul. Így bizony a mesterség mámorába már csak cselédkönyvesként kóstoltam bele, amikor késő volt. Szorongásaim persze a boncasztalnál, a gyakorlatokon, a kórteremben is jelentkeztek. A megvizsgált beteg körül rendesen utolsónak maradtam: olyasféle is motozott bennem, hátha fordítva teszem fel a hallgatócsövet, s ameddigre végre a beteg izzadt hátára hajoltam, a dobhártyám csupa zúgás volt a bennlűtető vértől. Ha a szorongást leküzdtem, boncolásoknál például, ahol a „comb” egy hétig a miénk volt, vagy a vegytani gyakorlatokon, ahol mindenkinek megvolt a vegyszerállványa: szinte megrészegedtem tőle, hogy fölébe kerültem az anyagi világnak (mintha csak abból a másik gátlásból törtem volna meg valamit); erre azonban ritkán volt tér. Ismerősöm nem volt a klinikákon senki; az anatómiaintézetből, ahová a véletlen bedobott, tovább kellett mennem. Hányódtam, bámultam, vonultam, mint a főbbi szegény, kitérdelt nadrágú medikus, akik diplomát kapnak anélkül, hogy egy beteg feje alatt megigazították volna a párnát, vagy egy fecskendő kámfort benyomtak volna, s az egyetemi előadások és a vidéki körorvosság közt mint segédorvosok szerzik meg egy-két év alatt az életre szóló gyakorlatot. Az elmélet mezején persze nem voltam ilyen visszahúzódó. Mint hajdan disszertációírató természetrajztanárunknál, itt is rögtön elválasztottam a fölszívandót a puztán megtanulandótól. Az élettani ismeretek például egész másképp ragadtak meg az agyamban, mint az anatómiaiak. Egy-egy élettani fejezetnél, akár a vérkeringésénél is, mindig az ember a titkok titka; — a halántécsont gödreiben azonban csak a kérgén járt az ember a dolognak, itt az lett volna az érdekes, ha azt tudjuk, miért lett ilyen. Gondoltam is rá, hogy írok egy olyan életbonctani könyvet, amely a bonctant egészen magába szívja; ebből persze csak annyi lett, hogy később a polgáristáknak a testtant valóban így tanítottam. No meg, hogy egész gondolkodásomban, regényírói módszeremben: biológus s nem anatómus lettem. A felsőbb évfolyamokon a kórbonctan (annak is inkább az élettani része), a belgyógyászat s az elmekórtan voltak a kedves tárgyaim. Az egyetemi szigorlatok ellen annyi mindent elmondtak — hadd hozom fel én mellettük, hogy míg ezekből a vérembe ivódott tárgyakkól, melyekből vizsgára nem is készültem, mindig kitűnőt kaptam, a lom-tárgyakból, a luk-kirurgiákból, amelyeknek adathalmazát emlékezetembe sokszor fényesen rögzítettem, majd mindig akadt valami, amivel a dolgom elrontottam.

Még a Gólyavárban hallottam először a hormonok működéséről. Ma is elöttem a tábla, amelyre a traktorként mozgó, beszélő, író Farkas Géza a különféle belső elválasztásos mirigyek, agyfűggelék, mellékvese, pankreas, ivarmirigyek, egymást gátló-támogató viszonyát fölrajzolta. Azóta már a nagyközönséggel is meguntatta a hormonokat a népszerűsítő irodalomban: akkor azonban még az egyetemi tanár is szinte a maga számára tisztázta a meglepő felfedezéseket. Engem az új tan rendkívül fölkaivart; amikor először hallottam Kocher műtétjéről, mely után a kioperált golyvájú svájci elpetyhűdt, elhűlyült s meghalt (míg pajzsmirigykivonattal feltámasztható lett), úgy föl voltam húrozva, mintha egy új Önmegóvás-féle könyvbe lapoztam volna bele. A mirigyek, a csontvégeket és genitáliákat duzzasztó agyfűggelék, a zaklató-karcsúsító pajzsmirigy, a cukrot visszatartó pankreas, a szőke, kékszemű thymus, a mellékvese, melynek a pusztulásával megbarnul az ember, a herék és petefészek, amelyek hatására a serdülés s férfiak és nők egymást ingerlő átalakulása megindul, olyanok lettek a képzeletemben, mint valami démonok, akik a halandók kormányzatáért verekedtek. Rögtön éreztem, hogy új tájon vagyok; a Fejlődés után, amely első természetudományi utazásom istene volt, egy új istenrend vesz körül, a Jelleg istenei. Verebély, aki szerette hallgatóit elképesztetni, csodálatos eseteket mondott el: egy kislány, akinek mellékvese daga-

nata volt, nyolcéves korára mellesen, egy bordélyházi nő modorával járt az orvosok közt, úgy hogy még az is megfordult a sebész fejében, nem másállapotba vág-e bele. Tőle hallottam egy Árpádházi hercegről (ma sem tudom, volt-e ilyen Árpádházi herceg), aki hároméves korában kiszakállasodott, s hatéves korában meghalt, mint pipázó (no-no, pipa még nem volt akkor!) aggastyán. Az emberek vérmérséke, kedélye, fejlődésének az irama, mintha itt lett volna letéve, ezekben a hámcsomókban, amelyek a többi szövet differenciálódása közben is megőriztek valamit a magzati élet lehetőségéből és homályosságából. Mint a nyomra futott kutya a szaglás okát, amit hallottam róluk, lehetetlen volt meg nem jegyezni. A villamos utasaiban, a csirkekorzó sétálóiban, a rakodóparti munkásokban is őket kerestem. Talán még harmad- vagy negyedéves koromból való az „alkati grafikon”, melyen sorba állítottam a mirigyeket — balról jobbra: a tyhmustól, a leggyermekibbtől — az ivarmirigyig (a legfelntöttebbig), s megnéztem: melyik milyen erős abban az emberben. A vízszintes volt a normális, a vízszintes fölött — alatt föl-le kanyargó vonal a többleteket és hiányokat, a hyper és hypofunctiókat mutató. Az természetesen nem volt olyan biztos, hogy az egyes mirigyekre tölt tulajdonságokat valóban az az egy mirigy okozta; de itt nem is erről volt szó, hanem bizonyos tulajdonságcsoportokról (vagy ha úgy tetszik, istenekről), melyeknek az összefüggésére egy-egy mirigy betegségei tettek figyelmessé. Mint iskolaorvos sokáig használtam ezt a vonalat, s nagy szórakozásomra szolgált, hogy a gyermekről érdeklődő szülőnek, akinek gyermekeire egyáltalán nem emlékszem, e vonal alapján olyan leírást adhattam, amin azok a legnagyobb mértékben meglepődtek.

Természetesen nemcsak a mások élettani horoszkópja izgatott ennyire, a magamé is. Nem rejtélyes hullámok keltek-e föl ezekből a mirigyekből, s nem egy ilyen hullám át nem csapása volt a baj nálam is? Hypofunctió ember voltam én is? Homlokom körül a hipofízis kétségkívül nem nagy munkát végzett, a mellékvese áldását is keveselltem, a másodlagos ivarjарulékok pedig minden borotválkozásnál újra és újra elkeserítettek. Másrészt, ez a sokféle szorongás: mi volt, ha nem hyperfunctio. A Rózsa utcai csődöt is inkább egy hyperfunctio okozta, egy másik isten (a pajzsmirigy talán), aki közbenyúl a Genitáliák durva ünnepébe. A pipázó Árpádházi hercegnek is oda kellett ülnie szegénynek — tajtékipipájával —, hogy titkomat bogozza. Nincs-e az életnek egy belső ideje? A mirigyek stafétabot-váltása, mely az ő életében oly gyorsan ment végbe, másoknál, anyám családjában például, a rendesnél vontatottabban folyik. Milyen fiatalos vasutas nagybátyám; anyám most olyan, mint más asszony harmincéves korában — és én? Mit nem adtam volna egy jó loárcért, vagy akár az Árpádházi herceg szakálláért? A gyermekkori lányos blúz, anyám szőkesége, a nénik mosolygása: most mint egy alkati rendszer rámszabott és elviselhetetlen kámzsája újult ki rajtam. Ha görög lettem volna, milyen egyszerű lett volna a dolgom: hisz ők az isteneket, Hermet, Apollót ilyenféleképpen ábrázolták, s inkább mocskos filozófusaiktól kellett volna félnem, mint ahogy fürdőbe is leszármazottjaik tolokodása miatt nem járhattam. Ha keresztény vagyok, azt mondom: az isten sokféle testbe rakja a mi halhatatlan felünket, de mind egyformán jó arra, hogy az ember az üdvösséget keresse benne. Én azonban a természettudományi század fia voltam, amely csak hypo és hyperfunctiókat ismert s az állatból csinált normát magának. A lelkem mélyén persze én is úgy éreztem, hogy nem vagyok „abnormális”, mindaz, amit gondolok, érzek, ha magamat tettem meg mértékké, annyira következetes volt — s több, különb is, mint amit a legtöbben éreznek; ha valami abnormális, akkor a normájuk az. De az életosztónnek ezt a sugallatát nem engedtem meg magamnak. Attól, hogy én az Igazság szögeitől megkímélem magam, akkor még jobban féltem, mint a fájdalomtól, amellyel testembe mélyednek. Az alkattani s általában orvosi ismereteimből egy középkori kínzó-

eszköz lett, amelyben a természettudomány emberértelemezése gyötörte az én belső, elfojthatatlan értéktudatomat.

Ekkoriban kaptam rá Freud könyveire egy nagykörúti kölcsönkönyvtárban. Furcsa, de ő korántsem rendített úgy meg, tudatalatti szörnyeket fogó hálójával, mint Kocher golyvása, vagy Verebely Árpádházija. Ennekem nem voltak burkolt traumáim, és nem nyomtam el és nem szorítottam álútra semmit, én tökéletesen ismertem a magam állapotát, szinte a mechanikájukat is tudtam az erőknél, amelyek miatt nem rúgathattam be magam a Kreutzer szonáta hőisévé, s szorongásaimnak nemcsak szexuális, de még a nem szexuális okát is számba vettem. Nekem nem az állapotom volt a rejtély, hanem a minősítése. Mi ez a csapda, amelyben vívodom, mit várhat, s még inkább: mit ér az ember, aki beleesett? Freud olvasása közben nem éreztem találva magam, vagy ha igen, nem az érzelmeimben, hanem inkább az intellektusomban. A pszichoanalízisből az analízis jobban izgatott, mint a psziché. Freudnak az Élcről és az Álomról szóló könyveit olvastam. Az elemzés, lehet, nem tartozik a magasabbrendű képességek közé, de én most kerültem először egy nagy elemző lángész hatalmába, s abból a gyönyörűségből, amellyel az ő élvezetét figyeltem, ahogy egy rakás elemnek nekifeküdt s lélektani struktúrájukat egyenként szétszedte, az egyes esetek váza mögött a közös törvényre rábukkant, az szinte fölizgatott, hogy akárminek, én is azonnal nekikönyököljek és szétbontsam. Pirandellóról vagy Proustról írva, később ugyanezzel a gyönyörűséggel feküdtem neki (legföljebb a céduláimat, a módszeremet rejtettem el jobban), s bár azóta sokat hűlt bennem ez az elemző hév, a tanulmányírás előkészületei közt még mindig a szövegnek a szétbontása okozza a legtöbb izgalmat. Akkor, mint a legalkalmasabban, magán Freudon gyakoroltam ezt az ócsudó képességemet. A nagyszerű elemző mögött könnyű volt felismerni a jóval durvább művészt, akit a maga nómenklatúrává megtett hasonlatai csaptak be. Ha a tudatalattit például nem egy csapóajtós pincének képzeltem el, melyből a raboknak csak álruhában szabad följönniök s az eszük táncába vegyülni, az egész freudizmus rögtön nem lesz drámai. Én például egészen másképpen, bár éppoly anyagelvűn képzeltem el a gondolkozást. Ahogy izmaink helyzete, beidegzése, feszültsége: a mozgás — s helyzetünk, állapotunk egy pillanatban: a mozdulat — ugyanígy a gondolat sem egy-egy agyrészlet, hanem az egész agyvelő állapota egy pillanatban, minden gondolatunkat az egész agyunkkal, az egész szervezetünkkel gondoljuk. Az emlékezet voltaképp megszokás: az agynak könnyebb a már létrejött, mint új konstellációk felé mozdulni; a „tudatalatti” pedig nem jelent többet, minthogy minden pillanatban mindenre emlékszik, arra is, amit már fel sem ismer; a komplexumok pedig konstellációgörcsök; egy-egy átélt, kínos állapot is szinte módszerévé lesz az agynak, tartalom nélkül. Freud nómenklatúráját megpróbáltam az ő metaforájából az enyémbe helyezni, s közben nem volt nehéz az indulatnak az arcába nézmem, amelynek az értelem, a tudat, az erkölcs látszatával szemben erre az alvilágtéremtő nyelvre szüksége volt. De nemcsak az ő általa leírt tünetényeket, szórakozottságot, kényszerképzeteket, hisztériás görcsöket írtam le a magam módján, hanem azokat is, amikkel az elmekörtanon s a poétikában találkoztam. S bár az olyanféle munkában, mint a Lányaim, a Medve utcai polgári, a D. L. hátrahagyott írásai, ennek a húszéves vadócnak az elméleteiből elég sokat szétszórtam; az egészszel — egy gondolkodó könyve a gondolkozásról — mind a mai napig adósa vagyok neki.

De Freudnak nemcsak a metaforáit forgattam meg így — Freud, mint Marx is, nem föllobbanásból vagy belátásból, hanem alkati okokból lesznek forradalmárokká: szervezetük nem bírja a fennálló kultúra alapelveit elviselni. Amit ti jónak mondtok, az örület alvilágát tartja fenn bennetek — s abban, amire legbüszkébbek vagytok: — vallás, művészet — rá lehet ismerni erre az alvilágra; ez a rábizonyító „ressentiment” kétségkívül benn van a freudizmusban. Valami ilyesféle összeférhetetlenség énbennem is fészkel. Csak az

elégedetlenség forrása volt más. Freud műveiben az ember kaotikus indulatai mondták el: mennyit kell szenvedniök a nagy középkori világrend polgári maradványaitól; énnekem viszont az fájt, hogy nem lehetek olyan világos, egyszerű, gyorsan lelkesedő, híven szerető, mint amilyen vagyok. Egy eltorzult Iphigénia sírt, hogy nem tud kofa lenni, egy Parsifal, hogy a Grál útja a Rózsa utcán át vezet. Mi ketten, a nagy bécsi gondolkozó s a kis pesti medikus, két ellenkező oldalról nem fértünk össze a fennálló világgal: ő a szabadságért dörömbölő pokol, én a jóvátehetetlenül összekuszált édenkert felől. A viszonyunk így olyasféle is lett, mint egy nagyon nagy tapasztalatú Lucifer és egy nagyon kis tapasztalatú Ádámé. Ő megmutatta, hogy a vallás idegbaj, szertartásai az örület szertartásai, szentjei az örültek házába valók; — én magamba engedtem érvelését, bár még nem tudtam visszafordítani érveit (az ember még idegbajában is a vallást keresi), éreztem, hogy mindez csak formailag igaz, s a nemest mégsem lehet gátlásokká szételemezni. Persze Freud választát is ismertem erről az érzésről, az önérzetünknek kedves hazugságok ellenállása ez az analízissel szemben. S ez olyan érv volt, amelyre senki nem volt nálam érzékenyebb. A kínzószerszámba, mellyel az alkattan fogott körül, így borult egy második csalánpalást, de míg az testi mivoltomban kínzott, ez lelkesedésem perceit, olvasmányaim emlékeit, szellemi reakciómat, az európai embert fogta égető kritikájával körül. Hogy mennyire belémevődött ez a dráma, az Emberi Szinjáték olvasói azonnal fölismerik. Amikor hét-nyolc évvel később, mint megnyugodott családapa, egy nagy regény írására kaptam szabadságot, ezt a vitát vittem dűlőre benne. Szent, vagy impotens: az első fejezetben még magam sem tudtam, minek bizonyul Boda Zoltán. Csak lassan, fejezetről fejezetre került fölébe a mitológiai magyarázat az analitikainak, anélkül, hogy az Ördög álláspontja egészen megdőlt volna.

Abban, amit ekkortájt írtam, s épp eleget írtam, ennek a drámának még alig van nyoma. Nemcsak azért, mert az ilyen nyers, szegényenl kevert szenvedések csak lassú ozmózissal nyomulnak műveinkbe, hanem mert a munkáimat más problémák sajtátították ki. Egy titkos hajszálcsovesség útjain, természetes, ezek is összefüggtek központi gondolatommal, mégis sokkal inkább irodalmi, sőt mesterségi színűk volt: a szilasi kert első költőgondjainak is jobban folytatásába estek. Olyan verskötetre, mint a Pipacs és búza, tizenkilenc és huszonkét éves korom közt háromra emlékezem, de volt igen sok versem, amit sosem soroztam be. Másik fontos műfajom a verses dráma volt. A Nagybányán kívül írtam egy Arion címűt (ezt még egy pályázatra is beadtuk); két királydrámát, III. Endréről s Madách hősről, Kis Károlyról; ezeknek legfőleg nyers fogalmazványai vannak meg; Dózsa Györgyöt sosem tisztáztam le. Írtam azonkívül egy verses regényt: Péter és Magda címűt. Egy vígjátékomat, melyben a modernkedőket gúnyoltam ki, már be is tanultuk volt osztálytársaimmal. Prózai műre egyre emlékszem, egy félbemaradt regényre; annak a novellának, mellyel néhány év múlva a Nyugat pályázatát megnyertem, nem volt, vissza az önképzőköri időkhöz testvére, tanulmányt pedig egyetlenegy sem írtam, prédikációt legfőleg, s ez későbbi tanulmányaimon is észrevevődik. Munkáim mögé így is jó öt-hat kötetnyi függelék ragaszthatna, ha megvolna, a filológus. Ahogy öregszem, én is sajnálom, aminek fiatalon örültem: öregedő kezem tán egész szép emlékeit tisztogathatná ki bennük annak az ifjúságnak, melyben mégiscsak sokkal inkább költő voltam, mint bármikor későbbi életemben.

Ami ezekre a művekre a legjellemzőbb, az már a címükben és műfajukban is feltűnik: az akkori élő irodalomtól éppoly messze csellengtek, mint én magam is az egykorúak társaságától. Hisz, mint nyolcadikos diák, ugyancsak tanulmányoztam az Elek Artúr antológiáját, hogy a kortárs költők sarkába jussak. De hát ez a különbség forradalmi és ellenforradalmi idők közt. Forradalom előtt s alatt az idők huzata viszi az embert: a költők már ifjan a

társadalomba penderülnek, csapatokba verődnek, a Pilvax asztalán ugrálnak; ellenforradalmi időkben gyors társadalmi fordulatot nem lehet várni, másokhoz hasonlítani nem kívánatos, a szellem magára marad s a maga mélységeiben, rigolyáiban — a történelem tartalékaiba merít a jövő helyett. Forradalmi idők épp ezért a gyors, szép lendületű életnek, az eszmék érvényes formáinak kedveznek — ellenforradalmi idők az átgondolásnak, a problémák váratlan feltörésének. Vagyis a szellem itt is előre gazdálkodik: forradalmi időkben a készlet égeti s ellenforradalmi időkben forradalmárt gyűjt. A Ferenckori csönd írói, egy Berzsenyi, egy Széchenyi ifjúsága, újabban egy Madách élete azért olyan kedves nekem, mert ráismerek körülöttük az én ifjúságom ellenforradalmi magányára, teremtő elszakadtságára. A forradalom, amellyel a kommün alatt sem volt módom találkozni, most egészen eltűnt a számomra. S akárcsak a fiatal Berzsenyi számára a régi jozefinisták; még a Nyugat íróiról is alig hallok; a tényersapkás bajtársak táborozásain meg miféle célt, jövőt, munkát találhattam volna. Így szinte az időtlenségbe voltam kihelyezve; az a „banda”, amely a szilasi kertben hadseregeket kerített be, most a világirodalomból csinált harcteret magának, titkos municióraktárakból a magyar irodalmat szerezte volna úgy felfegyverezni, hogy azzal Homérosz, Shakespeare és Goethe századai közt is helytállhasson. Furcsa, de ezekben az években, melyekben Petőfiék Béranger-t, Lamennais-t olvasták, én két „mesterségbeli” problémának szántam a legtöbb izzadtságot és velőt. Az egyik még mindig a ritmikai bölcsék köve volt: kiolvasztani azt a magyar versformát, amely egy nagy magyar költészetnek éppolyan természetes hordozója lehet, mint a hexameter és az időmértékes formák a görögnek. A másik: visszahozni a nagy műfajokat, a gazdag, versbe szedett beszédet a színpadra, költészetet a regénybe, hogy megint úgy pompázzon a színház, mint Shakespeare vagy Goethe korában. Valójában azonban ezek a mesterségbeli kísérletek is a tétlenségbe kényszerült patriotizmus s azon túl a maga légkörét kereső alkat küzdelmei voltak...

A ritmikai cél, amely felé botló, dadogó sorok ezrein küzdtem magamat, ez volt: Ady megmutatta, hogy a magyar ritmusérzéknek a jambus nem anyanyelve, van egy hozzáillőbb, nem rákényszeredett, hanem belőle fejlődő vers, amely tán az ósnyelv volt; Molnár Albert zsoltárai legalább (a régi magyar költészetből ez volt a fülemben) ilyesmit mutattak. Ady azonban csak a maga számára küzdte ki ezt az új formát, abba az ő élettörténete kivonhatatlanul belé volt keverve; más azt csak utánozhatta, amint az én verseim is utánzatokként sülték el. Az elvet, a hajlamot kellett tehát kivonni s a magam természetébe: nyugodt, nemzeti veressé kristályosítani. Egy nyúlánkabb, tisztább dobbanású, kevés díszű, mondhatnám: artemiszibb versforma — magyar anyagból görög szobrok lepleként omló, bujdokolt a várakozásomban. A kohász-harc nevezetesebb szakaszai még előttem vannak. Abban a kötetben, amely Jánosi Bélánál maradt, a rendes jambus kívánta szótagszámot forgattam föl. Aztán a rímet éreztem festéknek amazonomon, s egy egész kötetet irtam össze görög lírai formákban. Erre választott Pintér Jenő, akinek elküldtem. Nem gondolta, hogy Virág Benedeknek, Berzsenyi Dánielnek ilyen lelkes tanítványa él közöttünk. De a görög vers mégiscsak zsácutka volt a modern érzésvilág s a magyar vers számára, s én nem Pintér tanár úr, inkább Leopardi sugalmazására megint visszatértem a modern vershez, de most strófátlan, a rímet a szöveg redőibe oldó, enyhén jambizáló-tagoló verssel próbálkoztam. Aztán jött a Pipacs és búza: szakaszokra osztott, határozottabban tagoló versek. Majd ahogy a tagolás törvényei tisztábbá váltak bennem (közvetlen íróvá avatásom előtt), megint eldobtam a rímet, a görögnél lágyabban, de mégis elég szigorral fölépített formákban: a tagolásból hoztam ki ezt a peplon omlást. Ez a forma már plasztikusan fedte az alkatomat; húsz év távolán át is úgy érzem egy-egy ekkori versemről: — igen, ezen a hangon nyugodtan átbeszélhettem volna az életet. Hiba ebbe a küzdelembe csak ott csúszott, hogy a kollektívummal azonosítottam magamat. Nem vettem észre, hogy mi-

nél jobban megtalálom a magam formáját, az annál idegenebb lesz magyarjaimnak. Amikor később egy-egy költőnek szemérmesen előszedtem, az mind holmi póre szabad versnek nézte, amelyben még a stílus tékozlása sincs meg s Pintér Jenő-féle tanácsokat adott. Amint egy valamirevaló népi író a regényeimben, a Gyászban és az Iszonyban (melynek nemcsak a hősnőjében, de a szerkezetében is ugyanezt a formaösztönt valósítottam meg) nem tud mást látni, minthogy annak semmiféle formája sincsen: beleirtam, ami épp eszembe jutott. De épp ez az előrelátás nem bizonyítja, hogy én minden kudarcom, be nem válásom ellenére is magamat tartottam, s nem a „normalisakat” — az igazinak. Embernek éppúgy, mint magyarnak.

A verses drámában is egyszerre tartottam a magam és a magyarság jusát egy oxigéndúsabb, szót és gondolatot jobban fölsziporkáztató atmoszférához. Tán igazuk van, akik a drámát tartják az én legtermészetesebb műfajomnak. Már az is arra vall, hogy a közös aulából, a lírából rögtön errefelé vágtam. Vívódásomat szétozstani, alkatokat kevés szóval találón kidolgozni, ahelyett, amelyben részt nem vehetünk, a magunk játékául újra megcsinálni, istennek lenni s közben a jelenetek csúcsein a magunk jajtítségét is elhelyezni — akkor még sokkal nagyobb gyönyörűségem telhetett ebben, mint ma. Énnekem azonban a vers tán még fontosabb volt, mint a dráma. Azt tudtam persze, hogy az akadémiai pályázatokat ki szokás gúnyolni; azt is, hogy egy realista író szemében én is afféle neveltségességben táncolok. Tán a történeti okokat is tudtam, amelyek miatt Ibsennek a próza redingotjában kellett a Shakespeare és Calderon apródjai közt járni. Mindezt tudtam (legfőleg Claudel kísérletét nem); mégis kitartottam amellett, hogy szépen, gazdagon beszélni mégiscsak nagy dolog; hogy költői vívmány csak az lehet, ami nyelvi vívmány is, s mi, magyarok a Bánk-féle háborgó beszédben többre vihetjük, mint a szinpadí szerzők agyafúrtságában. Egyik legelső tanulmányomból való a mondat, hogy a magyar irodalom feladata a műfajok visszaköltötése lesz. Ez a gondolat még ezekből az időkből való, s ha egy-egy Tamási-szerű érv merült is föl mellette, az egész korszak — és sajnos, az én sorsom is benne — nem valami hangosan bizonyítja.

Nagyon valószínű, hogyha ezeket a drámákat gyűjtős papírból, költőzködéssel szétvetett ládából, elázott papirkoncokból s gyermeki rajztanulmányokból — az utolsó ítélethez hasonló csoda föltámaszthatná, inkább lefűrészném a fél karom, minthogy a kiadatásukba belenyugodjak. Ettől azonban még gondolhatok rájuk úgy, mint egy elveszett édenkertre. Az ember eredményei sokszor csak gyors beváltásai a termékeny eredménytelenségnek, s egy fiatal számára sokkal fontosabb, hogy legnagyobb feszültségéhez, munkamódjához hű maradjon, minthogy elfogadható művekkel átugorja. Mindaz, amit én ebben a három-négy évben verses drámát írtam, ha összeadjuk, alig foglalta le a három-négy hónapomat. Akkor azonban még álmomban is írtam. A villamoson az utasok beleütköztek félhangon suttogó hőseimbe, s menza és kórtan közt le kellett húzódnom a rakpartra, hogy a délelőtt óta megszült három-négy verset valahogy elkötözzem, megfürdessem. Ami másnak kin, énnekem ez volt a boldogság: nem volt közönségem, a rigolyáimat is komolyan vehettem (s mi másból nő az eredetiség, mint az ilyen rigolyákból?). Nem volt körülöttem a fejcsóválásoknak, kételkedő mosolyoknak, durva közbeordításoknak az a kórusa, amely az íróból óvatosságot preceptort csinál, aki ábecéjét minden cikkébe újból belerágja, vagy dacos vadócot, aki fölvetett szarvakkal rohan, már előre rázva a nyilakat, miközben ír. Később is mindig erre a munkamódra vágytam vissza: a költőkére s a dilettánsokéra. Nem mondhatom, hogy az életem nem erre szorított. Orvosi pályám jó spanyolfal lett volna, hogy mögöttem időnként a költő megkönnyebbüljön, s ha kezdetben hajtott is a hiúság, hogy az emberek szemében érvényesítsem magam, a kapott ütések olyan súlyosak, érzékenységem anafilaxiája oly rendkívüli, hogy hiúságom elégtétele s a mene-

külés vágya többé semmiféle arányban nem álltak. Sértődéseimnek is ez volt a legfőbb indítója: bebizonyítani magamnak, hogy nem kötelességem a nyilvánosságot vállalni. Mi volt mégis, ami az én Philoktetes-szigetemről újra és újra visszahozott? Ami a Fazekas utcai ház leanderállványai alatt hadakozhatott; ami miatt a futbalcsapatban loholtam és összerúgattam magam, ami a szíliasi kertben a lucernát kitapostatta velem: a csapat; az egyke álma Roncevalról, a gyengék váratlan s hősi győzelme az erőseken — szóval, a mítosz, amelynek húsz évre és mennyi szenvedésre volt szüksége, hogy egészen elkapasson.

Az élő magyar irodalommal alig törődtem valamit. Ady meghalt; Móricz Zsigmond ekkortájt megjelent munkáit: a Tündérkertet, a Légy jó mindhaláligot már csak mint író olvastam. De ki is halt bennem az érdeklődés az aktualitások iránt. A Nyugatnak négy-öt év alatt két-három száma került a kezembe: láttam Fülep Lajos cikkét Szabó Dezsőről, Babits forradalom utáni magyarázkodását, tanulmányát Földesy Gyula Ady-könyvéről. A fiatalok közül Sárközi tünt föl (ő az én verselméletem táján járt) s tán Szabó Lőrinc egy-két versfordítása. A megnehezült időkben a Nyugat is betokosodott, éppen hogy tartotta magát; én pedig mentem a frissebb táplálék, az erősebb ingerek felé. A Nyugat szellemi uszálya — az itt maradt maisták — nem érdekelték többé; a nagy mesterek könyveire nemigen volt pénzem; hiszen, ha egy-egy könyvet meg akartam szerezni, egyheti menzajegyemet kellett a zugligeti Csodálatos élet ebédekre föláldozni. A magyar irodalommal így szinte csak Szabó Dezső alakján át érintkeztem. Ő is eltűnt félesztendőkre (előadásán például egyen sem voltam), de aztán megint csak megkavart valamit maga körül, megjelent a Csodálatos élet, folyóiratot indított, amelyből lassan minden munkatárs kiszűllött, maga írta önapotheozisát, meg egy selypítő levelet is, ha jól emlékszem Benkő Sárrika név alatt. Az ő legnagyobb érdeme tán éppen az, hogy ezekben a restaurációs években nem engedte a magyar szellemet s az ifjúságot egészen befagyni. Az írók sosem szívelték őt, s az én kortársaim talán még kevésbé hajlandók nagy írónak tartani, mint a Nyugat belső munkatársai. Ha tíz éven át csak Szabó Dezső sanyarú profilját látták a megbélyegezni vágyott író mögött föltámadni, ma a Szabó Dezső szifiliszéről beszélnek, amely őt is megfertőzte. Minden érvüket ismerem. Vagy én ne láttam volna keresztül az ő „egészségén”? Én ne vettem volna észre, hogy még rostélyosai is a filológia nyársán sültek, s hogy ez a költő, aki oly rabelais-ien filozopterezte le Babits Mihályt, a magyar irodalom legnagyobb bölcsésze, aki még izmait is az irodalomtörténet tükrében masszírozza, pamfletjeiben filológiai eltökéléstől nem veszi észre az érdemet, amelyet mint Eötvös-kollégista nagyon is észrevesz. Még kóros önimádata is van annyira kiszámítás, mint kór; — az ember végül is akkora lesz, amekkorának kikiáltja magát. Mindezt — és sok mást — én láttam. A mögött a Szabó Dezső mögött, akiért lelkesedtem (s néha előtte is), mindig ott táncolt a másik: akitől viszolyogtam. S mégis azt mondom: a nagyságról való fogalmakat át kell alakítanunk, ha az, aki egy befagyott korban ilyen életrekeltő hatást tud emanálni magából: nem nagy író. Magyarországon persze nem valami hálás dolog egy írónak, aki a maga galandférgének nevezett bennünket, a nagyságát bizonyítani. Az egyszerű, felületes olvasó (akinek a feje minden, csak egy költő erejét lemérő erógép nem) azt gondolja: milyen óriásnak kell lennie ennek a Szabó Dezsőnek, milyen féregnek, a galandféregnél is rövidebb féregnek ennek a Németh Lászlónak, ha ahelyett, hogy valami hasonlóval váгна vissza, megszeppenten szinte maga szolgáltatja a beleket a maga féreg voltához. Én azonban nem a csöcselék reflexeire spekulálok ebben a könyvben. Őket, boldog vagyok, ha Szabó Dezső s a nála sokkal gyengébb — ilyen és olyan bácsik átvészik tőlem.

Szabó Dezső két ponton ért le az elevenbe. Az egyik a magyarság elárulása Magyarországon. Kétségtelen, hogy erről a „kitudottságáról” már Ady is beszélt; Szabó Dezső azonban olyan nemzeti színjátékot szerkesztett „zseni és

paraszt" kisémmizettségéről, hogy arra az én szívemnek is meg kellett dobannia. Ebben a játékban Csonka-Magyarországnak nem kellett — mint Fazekas utcai álmaimban — mármarosnyi megyékre széttörnie: a magyarság tényleges hatalma hazájában egy mármarosnyi sem maradt. Voltaképpen csak egykét nagy író maradt meg; ebből kellett — mint a Fazekas utcai ábrándokban — államot, sereget szervezni, húsz puskát összekötve az eljátszottat az új fegyverrel visszaszerezni. Ha valami, ez énnekem való feladat volt. Engem kizárólag egy ilyen helyzet tehetett patriotává. Ha angolnak vagy csak hollandnak születek, azt hiszem, Kipling sem csinálhatott volna belőlem hazafit, hacsak indiait, jávait nem. Szabó Dezső azonban bebizonyította, hogy Magyarországon mi, magyarok vagyunk a benszülöttek, s még az alkati szorongások óráiban is föl tudta lobbantani a cserkész-rekomvista hadnagyát. A helyzet persze sokkal bonyolultabbnak s reménytelenebbnek bizonyult (főként a benszülött morál miatt) mint akkor elképzeltem; a lelkesedés azonban, amelyet fölgújtott, nem volt nemtelen, s én őszintén sajnálom, hogy a magyar ritmus, a magas műfajok s a későbbi fegyverek — amelyeket elébb csak a benszülött irodalom, aztán maguknak a benszülötteknek rendelkezésére akartam bocsátani, oly keveset segítettek...

Szabó Dezső másik nagy varázsszava a család volt. Hihetetlen, de ő nyugtatott meg, hogy családra vágni, ahogy azt a modern irodalom alapján hinni lehetett, nem szégyen — a házások ölelkezését, a férfi munkáját, az asszony főztét, a gyermek mosolyát, sírását: kispolgári érzékenykedésből ő tette megint bevett dologgá, a paráznák, homoszexuálisok, csököttek és morfinisták divatjában. Az ő családhimnusaiban agglegénylíróján kívül persze sok volt az irodalomtörténeti megfontolás is. Ahogy a naturalizmus és szimbolizmus után a szimbolista naturalizmus; úgy következik a félreficamodott egyéniségek, látványos különbségek, a „különbözők, tehát vagyok” kánkánja után: az örök banalitások, a család, természet, jó evés és jó elhálás nagy epopeája. Én azonban tudtam, mi a család, a szilasi búr család harminc élő arccal írta belém, s nekem elég volt egy nagy író garanciája, hogy ami alagutamba, mint a szabadulás fénye villogott elém — az asszony, a sok gyerek: egy költőt sem tesz a mesterségére méltatlanná. Mihelyt kiráncigálom magam ebből a hálóból, azonnal hozzáfogok a gyermekcsináláshoz. Még olyan kép is volt bennem, hogy az őszülő Szabó Dezsőt is meghívjuk magunkhoz, hogy kapjon valamit abból, amiről énekelt; lovagoltathatja a fiunkat. Persze ez csak ábránd volt: jobban ismertem őt; amikor módom volt a közeledésre, el sem mertem menni hozzá.

Ahogy a szerkesztői üzenetből tudom: már negyedéves orvostanhallgató voltam s az előadások egy részét a Fővárosi Könyvtárban ültem el. Akkor még a mai Károlyi kert mellett volt a könyvtár, s én főként a tájszótárért jártam oda: akkoriban úgy jártam a tájszótárra, mint mások erdélyies disznóölésre. De megjelent aznap az Élet és Irodalom, s én minden számot megvásároltam; s úgy elkaptam, hogy egy hatalmas levelet írtam az írójának. Eltelt az ebédidő, a délutáni órák: s én még mindig a magam nézeteit fejtegettem, a magyar szépirodalom megváltásáról. Csokonai és Katona is szerepeltek benne. Adyból valóságos magyar Jézus lett, s természetesen igen dicső szerep jutott Szabó Dezsőnek. Azt hiszem, hogy nagyon forró s nem túlságosan buta levél volt; amelyet én sohasem kaptam. Címet nem írtam rá, s a nevetem is úgy írtam alá: Németh László negyedéves orvostanhallgató. Az orvostanhallgató azt cáfolta, hogy kéziratok vannak a vallomás mögött. Ismerve Szabó Dezsőt, nem is számítottam semmiféle feleletre. De minthogy a szerkesztői üzenetekben néha igen mulatságos gorombaságok, vastag francia szavak akadtak — arra is rátévedt a szemem. Hát ott van egy üzenet: „Negyedéves orvostanhallgató.” — Ez mutatja, mennyire elkoptam, hogy ezt a négysoros üzenetet sem tudom már szóról szóra. Valami ilyen volt: „Levélét egészen kivételes

örömmel olvastam. Megállapításainak nagy része igaz, s mind éles ítélő erőre vall." Ez volt életemben az első inger, amely a valóságos irodalomból ért le hozzám. Újra és újra elolvastam az apró betűket, szinte hihetetlen volt, hogy ezt Szabó Dezső írta: az egész Élet és Irodalomban nem volt hasonló mondat. Az azonban eszembe sem jutott, hogy ezután a biztató hír után fölkeressem. Pedig ekkor már föltűnt egy név — a Féja Gézáé —, az alighanem valami hozzám hasonló fiatalember, akinek Móricz Zsigmondot volt szabad a lapjában dicsérnie. Én azonban nem akartam odaállítani a Mester elé. Órála is tudtam, hogy mit gondolna rólam. Bosszút állna, hogy egy bölcsészt kap egy medikus helyett. Maradjak meg én öneki egy jelnek a mélységből, ahogy ő is egy fényjel volt számomra a magasságból. Majd ha a hálóból kivergődtem.

(1944)

(Folytatjuk)

